

ПРИКАЗИ

Anthony Kaldellis,
Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium,
Harvard University Press, Cambridge, MA, London 2019, 373 pp.

Најновија монографија Антонија Калделиса, професора и шефа Катедре за класичне науке на Државном универзитету Охаја (Ohio State University) у Колумбусу, Охајо, САД, и једног од најзначајнијих и најутицајнијих византолога данашњице, доноси резултате ауторових нових истраживања сложене проблематике византијског идентитета, започетих пре више од једне деценије фундамнталним делом *Hellenism in Byzantium: The Transformations of Greek Identity and the Reception of the Classical Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 2007, у којој је формулисао тезу о Византијском царству као „националној држави римског народа“, коју је потом развијао и у својим другим делима, попут *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*, Harvard University Press, Cambridge, MA 2015, и низу научних радова. У монографији *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium* аутор пружа дубљи и свакако најнепосреднији увид у проблематику етничког идентитета становника Византијског царства и полемику која ју је пратила у последњих век и по постојања византологије као академске дисциплине.

У уводном делу (*Preface*, pp. IX–XV), аутор упознаје читаоца са тематиком свог излагања, постављајући питање шта значе „етницитет“ и „царство“ у случају Византије и указујући на неопходност да се ти феномени истраже у светлости научног поимања етничког идентитета какво су развиле друштвене науке у другој половини XX века, а затим поставља тај проблем много непосредније, користећи као илустрацију његове комплексности тешко схватљиву чињеницу да су савремени византолози склони да лако препознају и идентификују мањинске етничке групације у оквиру Царства, попут Јермена, Словена, Арабљана, Јевреја, Франака, али не и већинско становништво, које се у свим изворима и у свим раздобљима јавља под једним јасним и препознатљивим именом Римљана. Основни текст монографије је подељен на два дела: *Part I. Romans* (pp. 1–120) и *Part II. Others* (pp. 121–268), који су, опет, подељени на више поглавља, од којих свако на низ мањих тематских целина. Прво

поглавље првог дела носи назив *A History of Denial* (pp. 3–37) и у њему аутор најпре доноси пет пажљиво одабраних примера из извора који на најбољи начин осветљавају римски *етнички* идентитет већинског становништва Византијског царства, да би затим посветио пажњу хиљадугодишњем порицању те чињенице, од франачких царева и папа IX века, преко средњовековних немачких владара, до модерних научника, од епохе просветитељства до данас, који су уместо средњовековних одредница „Грци“ и „Грчко царство“, нетачних, али ипак етнички одређених, почели да користе вештачки и идентитетски неутрални термин „Византија“, „Византијско царство“, „Византинци“, негирајући онима на које се то име односило било какав етнички идентитет и уместо тога инсистирајући на мултиетничности и „универзалности“ њиховог царства или пак пренаглашавајући важност њиховог хришћанског и православног верског одређења у односу на етничко, прелазећи преко њиховог у историјским изворима свеприсутног римског имена простом констатацијом да су се „Византинци увек називали Римљанима“, али да то, заправо, нису били. Посебно је интересантна и ауторова теза да сам појам „Византија“ улази у употребу у научним круговима у пуном смислу заправо тек средином XIX века, после пораза Русије у Кримском рату (1854–1856).

Друго поглавље, *Roman Ethnicity* (pp. 38–80), почиње са још три примера из извора на основу којих се види да је одредница „Римљанин“ у Византијском царству имала јасан етнички смисао и да је означавала припадника једне јасно одређене етничке заједнице. Аутор даље упозорава да „етничитет“ није биолошка, него социолошка категорија и да се према томе не може говорити о „чистим“ народима, што би заправо представљало расизам, него да сваки народ обухвата и припаднике и потомке припадника других народа, који су се временом интегрисали у оквир већинске заједнице и асимилovali. Управо у неразумевању тог процеса аутор проналази разлог због кога византолози лако препознају мањинске заједнице у Византијском царству, док с друге стране пропуштају да идентификују већинску, римску, пошто она према тим мерилима не би могла бити „чиста“. Ко су онда, заправо, били ти византијски Римљани? Аутор не потцењује значај тзв. *Каракалиног Едикта (Constitutio Antoniniana)* из 212. године, којим су сви слободни поданици Римског царства учињени римским грађанима, за развој и ширење римског идентитета међу становницима Царства, али истиче и да је процес којим су припадници различитих народа које су Римљани током векова покорили и сами постали Римљани у много већој мери био производ друштвене интеграције и културне асимилације него правних

норми, јер је и тада и касније у Царству било и оних који, иако римски грађани, нису били Римљани. Византијски Римљани су, према томе, били јасно одређена етничка заједница, римски *genos*, свесна свог сопственог идентитета и своје различитости у односу на друге народе, управо као и савремене нације. Њихов идентитет је био римски, развијен у првим вековима хришћанске ере захваљујући интеграцији и асимилацији разних народа у оквиру Римског царства и негован у потоњим столећима, све до раздобља османске владавине. Као такав он је био препознат и изван граница Царства, међу Арабљанима, на пример, који су увек и без изузетка „Византинце“ сматрали Римљанима (*Rūm*), па чак у једној прилици, из разлога политичке природе, и од стране великог западноевропског владара, цара Фридриха II у његовом писму цару Јовану III Ватацу из 1250. године, где је, како аутор истиче, „назвати свог кореспондента његовим правим етничким именом“ искоришћено као „ванредни чин ласкања“.

Последње поглавље првог дела књиге зове се епонимно, *Romanland* (pp. 81–120). У њему аутор поближе расправља о кључним аспектима римског идентитета већинског становништва Византијског царства, тј. о оним одликама које су некога чиниле *Римљанином*. Византијске Римљане је повезивала једна заједничка *римска* култура, чији су основни чиниоци били заједничка отаџбина, језик и вероисповест. Аутор најпре посвећује пажњу имену те отаџбине византијских Римљана, за коју се већ од IV века у изворима користи једноставно име *Романија* (грч. Ῥωμανία), „земља Римљана“, на енглеском *Romanland*, а које су, иако свеприсутно у текстовима које проучавају, савремени научници искључили из своје употребе, опредељујући се за друге, мање прикладне називе, попут назива „Византија“, премда су, парадоксално, спремни да га употребе када пишу о територијама Царства које су после Четвртог крсташког рата биле под латинском владавином. Аутор скреће пажњу и на чињеницу да је сам тај назив потекао у пучкој средини, међу припадницима обичног народа, као израз њиховог сопственог осећања припадности римској етничкој заједници. Када је у питању језик, аутор истиче да су постојала *два римска језика* – латински и грчки, од којих је први, иако вековима није био у свакодневној употреби на територији Царства, сматран истинским и исконским римским језиком, *језиком отаца и предака* (πάτριος γλῶσσα), те је као такав увек називан *римским* именом (Ῥωμαϊκά), док је други био општи језик (κοινὴ διάλεκτος), језик којим су Римљани говорили и који су временом и назвали својим именом, те је и он негде од XIII века почео да се назива *римским језиком* (Ῥωμαϊκά, Ῥωμαϊκά), да би тек у XIX веку поново понео своје првобитно грчко име. Најзад, православна

вероисповест Византијског царства је у науци често пренаглашавана као кључни аспект идентитета његових становника, али аутор показује да бити Римљанин и бити православни хришћанин у Византијском царству није било исто, како због тога што је у Царству у сваком периоду било оних Римљана који нису следили утврђену православну догму, већ неко од тада актуелних учења које је православна црква сматрала јеретичким, тако и због чињенице да су и бројни други народи, како ван Царства тако и унутар њега, такође били православни хришћани, али не и Римљани и ништа мање туђини. Пошто је објаснио кључне аспекте римског идентитета византијског становништва, аутор постепено напушта употребу појмова „Византинци“, „Византија“, „византијски“ и на страницама које следе их замењује појмовима „Римљани“, „Романија“, „римски“.

За разлику од првог дела књиге, који је посвећен византијским Римљанима и ономе што је чинило и творило њихов етнички идентитет, други део је посвећен оним народима који су живели у оквиру „Царства Римљана“ који нису били Римљани и који би се у модерној терминологији могли сматрати „мањинским“, осврћући се на њихов положај, улогу у Царству и историјску судбину. Прво поглавље тог дела књиге се зове *Ethnic Assimilation* (pp. 123–154), а у њему аутор, на примерима иранских Хурамита, који су се у IX веку доселили у Царство, других муслиманских заједница пореклом са Истока, те Словена у јужном делу Балканског полуострва, показује како су се припадници таквих „мањинских“ и туђинских заједница током времена могли интегрисати у римско друштво, прихватити владајућу римску културу и обичаје, те се на тај начин асимиловати и постати део истог римског народа. Након тога њима више ништа није могло ускратити све благодати које је припадност већинском народу Царства носила са собом, па ни могућност успона до највиших политичких положаја, а од некадашњег етничког идентитета њихових предака до тада би остала само бледа успомена. Поглавље *The Armenian Fallacy* (pp. 155–195) посвећено је, како и сам наслов каже, ономе што аутор препознаје као *зablуду* модерних византолога да је јерменско становништво, чије је присуство VI–VII века било све јаче у источним деловима Царства, током векова суживота са Римљанима и у оквиру њихове политичке заједнице непрестано чувало свој јерменски етнички идентитет, без обзира на то колико генерација је прошло од њиховог доласка у римску средину и на све њене утицаје. То гледиште, које почива на „биолошком“, „крвном“ поимању етничког идентитета, истом оном које је византијским Римљанима одрицало њихов сопствени идентитет, довело је до тога да су улога Јермена и њихов допринос у историји Царства често

пренаглашавани, да истраживачи користе сваки, чак и најмањи траг не би ли истакли не само јерменско порекло, него и идентитет одређених појединаца, до те мере да се такве тврдње често износе чак и за оне личности, међу којима је и неколицина царева, за које у изворима за тако нешто нема ни најмање основе. У поглављу *Was Byzantium an Empire in the Tenth Century* (pp. 196–232) аутор најпре, у светлости модерних политиколошких теорија, појашњава појам „царства“, истичући да постоје два аспекта тог појма – нека политичка целина или држава може „бити царство“, уколико је она сама настајала кроз процес стварања свог царства, или пак може „имати царство“, уколико је она постојала и пре него што је створила своје царство путем потчињавања других народа и земаља. У том контексту аутор се осврће управо на византијску историју у X веку, када су византијски цареви својом агресивном политиком успели да освоје значајне територије на источној граници према Арабљанима, делове Јерменије и читаво Бугарско царство на Балканском полуострву, те у светлости поменутих аспеката „царства“ закључује да су у X–XI веку, када су били на врхунцу моћи, византијски Римљани „имали царство“ над другим, освојеним и покореним народима и земљама. С тим у вези су посебно интересантни они одељци тог поглавља у којима аутор даје занимљиву слику етничке композиције царских провинција око 930. године, самог Цариграда и царске војске. Они служе и као користан увод у последње поглавље другог дела књиге, *The Apogee of the Empire in the Eleventh Century* (pp. 233–268), у коме аутор разматра политику Царства према покореним народима на новоосвојеним територијама на Балканском полуострву (Бугарима, Власима, Албанцима), односно на истоку Мале Азије (највећи део Јермена) и начинима на које су они били интегрисани у римско друштво и поредак, те у којој мери је то на крају довело до њихове асимилације и претварања у Римљане. У завршном делу књиге, *Conclusion* (pp. 269–275), аутор сумира своје резултате и још једном истиче своје поставке о римској етничкој димензији царства које називамо византијским, указујући на неопходност да се она узме у обзир у даљим разматрањима многих аспеката његове историје. Сам крај књиге попуњавају *Abbreviations* (pp. 279–280), *Notes* (pp. 281–324), *Bibliography* (pp. 325–361) и *Index* (pp. 363–373).

Књига А. Калделиса *Romanland: Ethnicity and Empire in Byzantium* јесте још једно фундаментално дело поменутог аутора на пољу проблематике византијског идентитета и као такво би требало да представља незаобилазно штиво како за оне који са истраживачког и научног становишта приступају византијској историји, тако и за све оне који се интересују за византијску историју и њене различите аспекте. У њој је на најбољи начин објашњено

ко су били „Византинци“ и шта је чинило њихов *римски* етнички идентитет, какав је био положај странаца и мањинских заједница у римској средини и на који начин су и они временом постајали део римског народа. Ти Римљани, којима аутор с времена на време додаје и епитет „источни“ (eastern) или „византијски“ (Byzantine) су се одликовали и од других народа разликовали, осим својим римским именом, пре свега својом римском културом, грчким језиком и православним хришћанством. Једини, свакако занемарљиви недостатак ове књиге био би изостанак осврта на однос између такве римске етничке заједнице и оних чији је етнички идентитет био такође несумњиво римски и који су политички вековима били део царства истих Римљана, али који нису говорили грчким језиком нити су након Великог раскола припадали православној грани хришћанства, као у случају романског становништва Сицилије, Сардиније, јужне Италије и далматинских градова и острва.

Предраг Коматина

**А. Узелац,
*Крсташ и Срби (XI–XII век),
Утопија, Београд 2018, 221 стр.***

Монографијом *Крсташ и Срби (XI–XII век)*, Александар Узелац, виши научни сарадник Историјског института у Београду, заокружио је своја истраживања о улози Срба током прва три крсташка рата. Сам наслов на први поглед не одговара у потпуности садржини књиге, али је ради потпунијег сагледавања проблематике било потребно представити контакте крсташа и Срба у ширем контексту поменуте епохе. Период српске историје раног средњег века се у научној литератури посматрао углавном из перспективе византијских извора, мада ни вести извора западне провенијенције нису потпуно занемарене, највише заслугом Јованке Калић, а у новије време и А. Узелца. Напомињемо да је он дужну пажњу посветио и неопходној византијској компоненти истраживања, али и живој улози појединих номадских народа на поменутом простору, на првом месту Печенега, што додатно обогаћује садржину књиге.

Што се тиче структуре, књига садржи предговор, увод, пет главних поглавља са епилогом, затим резиме на енглеском језику, библиографију, општи индекс и податке о аутору. У *Предговору* (стр. 7–10), аутор се укратко осврће на две стране крсташких ратова као феномена, позитивне (верске и цивилизацијске промене) и негативне (антагонизам према неким

групацијама попут Јевреја, јеретика и православних хришћана). У *Уводу* (стр. 11–22) су дати основни географски подаци о простору којим су се кретали крсташи. На првом месту то је *Via Militaris* или *Via Diagonalis*, али и простор на делу ове саобраћајнице између Београда и Ниша, *Бугарска шума*, према казивањима крсташких извора, дивље и неприступачно подручје. На крају уводног поглавља аутор је као најважније коришћене изворе издвојио Алберта Ахенског, Виљема Тирског, Рајмунда од Агилера, Одона из Деја, Арнолда из Либека, *Историју похода цара Фридриха*, чије се ауторство уз одређену сумњу приписује Ансберту, анонимну *Историју крсташа*, писмо пасавског епископа Дитполда и *Краљевске анале Келна*.

Поглавље *Први ходочасници* (стр. 23–44) говори о путовањима пре Првог крсташког рата. Почиње путовањем грофа Виљема II Ангулемског (1026/1027), а највише пажње се посвећује походима Литберта из Камбреа (1054/55) који се у *Бугарској шуми* сусрео са Печенезима, Ламперта из Хершфелда (1058) из чијег се извештаја види да је боравио у граду Морави и Великом немачком ходочашћу (1064). У поглављу *Божја војска* (стр. 45–84) Узелац предочава појединости везане за пролазак учесника Првог крсташког похода кроз Угарску и простор *Бугарске шуме* под вођством Петра из Амијена, Валтера Санс-Авоара и Готфрида Бујонског. Најважније место у овом поглављу заузима за српску историју од велике важности, пролазак крсташа под командом грофа Рајмунда IV Тулуског кроз *крајеве Склавоније* крајем 1096. и сусрет са српским краљем Бодином у Скадру почетком 1097. године о чему говоре Рајмунд од Агилера и Ордерик Витал.

У поглављу *На путу за Цариград* (стр. 85–118), аутор описује путовања након Првог, па до краја Другог крсташког рата, што подразумева поход Ломбарђана 1100/1101, затим поход Виљема IX Аквитанског, Велфа I Баварског и грофице Иде Аустријске током 1101. као и повратак норвешког краља Сигурда Магнусона из Свете земље 1110. године. Аутор подсећа и на важност српско-угарског савеза који је озваничен орођавањем две династије, могуће већ у периоду између 1127. и 1129. године. Главни део поглавља је посвећен Другом крсташком рату (1127–1129), односно проласку два дела крсташке војске под вођством немачког краља Конрада III и француског краља Луја VII. У поглављу *Белијалови синови* (стр. 119–140), аутор пажњу посвећује негативном извештају Виљема Тирског о Србима и вестима о поразу српског владара од стране цара Манојла I Комнина. Централни део поглавља заузима извештај Арнолда из Либека који говори о походу војводе Саксоније и Баварске, Хенриха Лава 1172. године. Он Србе који су живели у Поморављу сматра дивљим народом који служи свему што је нечисто, па

отуда и епитет *fili Belial*. У завршном делу поглавља говори се о везама између Срба и Печенегга, као и о насељавању Срба у Поморављу што је било у вези са византијском административном и војном политиком из времена династије Комнина.

Наредно поглавље *Барбароса и Немања* (стр. 141–177), говори о проласку крсташа из времена Трећег крсташког рата кроз простор Балкана и домету српске спољне политике крајем 12. века. Прате се догађаји од доласка српских посланика у Нирнберг, крајем 1188. године, преко дочека цара Фридриха у Нишу и сагледавања историјске позадине односа Стефана Немање и немачког владара. У *Епизоду* (стр. 180–183), аутор се укратко осврће на материјалне остатке који сведоче о боравку крсташа у градовима, попут аустријских новчића нађених у Браничеву, али и крстова-реликвијара дуж пута Београд–Ниш–Сердика. Узелац на крају указује да први контакти Срба са Палестином нису остварени у време Саве Немањића, већ пред крај владавине његовог оца Стефана Немање који је слао дарове светим местима у Палестини и то Цркви Св. гроба, Цркви Св. Јована Претече у Јерусалиму и Манастиру Св. Теодосија код Витлејема.

У књизи *Крсташи и Срби (XI–XII век)*, Узелчев приступ подразумева анализу појединих становишта присутних у иностраној и домаћој литератури, али и опрезан рад на изворном материјалу. У складу са тим, запажа се оригинални научни допринос аутора, уз уравнотежену аргументацију изнетих тврдњи. Примера ради, Узелац одбацује становиште да се термин *Бугарска*, из перспективе крсташких извора односи на подручје истоимене византијске теме са центром у Скопљу или територију под јурисдикцијом архиепископије у Охриду. Он ову тврдњу поткрепљује снажним аргументом, којим истиче да су представе крсташких извора о византијској администрацији и црквеној организацији биле магловите, па се у овом случају, из угла крсташких извора алудира на територију Првог бугарског царства. Аутор је ово гледиште изнео на основу извештаја Виљема Тирског о бугарским освајањима на рачун Грка, а овоме се може придодати податак Алберта Ахенског који истиче да се Ниш налази у центру *Бугарског краљевства*. Такође, Узелац доказује да Срби које помиње Арнолд из Либекга, а који су представљали велику претњу по Хенриха Лава и његове људе, нису могли бити поданици Стефана Немање, који је вероватно већ у ово време одржавао контакте са царем Фридрихом Барбаросом, већ византијског цара.

За питање српске спољне политике током 11. и 12. века издваја се неколико важних момената. Као прво, аутор податак о сусрету српског краља Бодина са тулуским грофом Рајмундом IV ставља у шири контекст

српске спољне политике током друге половине 11. века. Он износи могућност ранијих контаката краља Бодина са тулуским грофом и то посредством папе Урбана II, што је и разумљиво ако се у обзир узме да је још Бодинов отац, краљ Михаило одржавао живе везе са папом Григоријем VII. Оно што би требало оставити као отворено питање јесте ауторова констатација о добрим односима краља Бодина са антипапом Климентом III Вибертом, јер то подразумева укључивање осетљивог питања аутентичности повеље овог антипапе о наводном уздицању Барске епископије у ранг архиепископије 1089. године.

Други случај се односи на везе између великог жупана Стефана Немање са царем Фридрихом Барбаросом. Аутор с правом указује на контакте српских великих жупана, па и самог Немање, са немачким двором пре 1188. године. На ово алудирају византијски извори 12. века – Јован Кинам, Никита Хонијат и Константин Манасије, што није остало незапажено у старијој историографији. Са друге стране, аутор указује на могућност да је Барбароса, како би обавестио владаре земаља кроз које је требало да прође, слао посланике не само угарском краљу, византијском цару, Саладину и селџучком султану него највероватније и српском великом жупану. Стога, не чуди чињеница да су се у Нирнбергу на Божић 1188. појавили изасланици цара Исака II Анђела, султана Килиц Арслана II и великог жупана Стефана Немање.

Умесно је споменути да се на корицама ове књиге налази минијатура из француског рукописа *Историје* Виљема Тирског (14. век) којом је представљен сукоб крсташа Петра из Амијена са грађанима Ниша 1096. Такође, садржај књиге обогаћују и одговарајуће илустрације попут мапа које показују правац кретања крсташа, разних минијатура и портрета. Посебну вредност књизи дају одговарајући цитати из крсташких извора, који су везани за пролазак крсташа кроз *Бугарску шуму*. Ради лакшег сналажења читалаца, аутор је у главном тексту давао преводе, а у напоменама латинске оригинале ових ексцерпата. Након петог поглавља приказане су генеалогске везе српске династије Вукановића са европским династијама из Угарске, Немачке, Моравске и Руских кнежевина. Као својеврсни пропуст може се навести изостанак хронолошког прегледа на крају књиге, који би додатно олакшао разумевање представљених догађаја.

Након свега изреченог остаје да се још једном нагласи значај монографије *Крсташа и Срби (XI–XII век)*, која, иако скромног обима, представља важан допринос проучавању утицаја крсташких ратова на простор Балкана и улоге Срба у тим догађајима. На крају, надамо се да ће књига која је пред нама подстакнути будућа истраживања ове врсте,

нарочито за период 13–15. века, обележен епохама Немањиних наследника и владара из династија Лазаревић и Бранковић. Наглашавамо да је тада крсташка идеја доживела знатне промене, па се улога Срба и Српске земље мора посматрати у складу са тим.

Марко Гавриловић

**Драгана Амедоски, Владета Петровић,
Градска насеља Крушевачког санџака (XV–XVI век),
Историјски институт, Београд 2018, 352 стр.**

Књига коју приказујемо научној и широј читалачкој јавности представља резултат заједничког истраживачког подухвата Драгане Амедоски и Владете Петровића, сарадника Историјског института Београд. Ауторима није први пут да су се прихватили таквог посла, те монографију пред нама можемо посматрати као наставак раније успостављене, и можемо рећи, успешне сарадње, на пољу истраживања историје градова на Балкану, а на примеру тврђаве Козник која је свој средњовековни значај задржала и након османског освајања половином XV века. Унапређење истраживачког приступа комбинованом употребом извора различите провенијенције – у овом случају средњовековних (ћириличких и латинских) и османских, што је не тако честа појава у историографији, омогућава шири спектар сазнајних могућности. Драгана Амедоски је у досадашњем истраживачком опусу посветила више радова на тему Крушевачког санџака током XVI века, што је уосталом била и тема њене докторске дисертације. Познаваоцима библиографије Владете Петровића није непознато да спада у малобројну групу истраживача чија је истраживачка пажња примарно упућена ка историји, проблематици и феномену средњовековног града. Комбиновање истраживачких интересовања медиевисте и османисте заправо је добар начин да се премости основна тешкоћа у засебним истраживањима феномена градских средишта. Мали број сачуваних писаних извора из периода позног средњег века, на основу којих би се свеобухватније могла сагледати проблематика града, стоји наспрам обиља изворних докумената на османско-турском језику који се непосредно надовезују. Међутим, методологија рада на средњовековним изворима резултат је континуираног процеса многобројних научних радника који траје више од једног столећа. У складу с тим може се рећи и да су могућности и ограничења добро утемељени у радовима бројних, како домаћих тако и

страних истраживача, док се за рани период османске историје то не може истаћи, с обзиром на то да су доступне тек две студије општег карактера: Балкански град бугарског научника Николаја Тодорова и монографија о градовима у Анадолији Сураје Фароки (Suraiya Faroqhi). Наравно, постоје и бројне студије и монографије локалног или регионалног приступа писане на језицима народа у окружењу. Често су такве монографије интроспективне, посвећене локалним феноменима, процесима и појавама, те се на истим назорима може посматрати и монографија *Градска насеља Крушевачког санџака (XV–XVI век)*.

На самом почетку, у *Уводу* (стр. 9–32) аутори су посебно нагласили да постоје различити типови градских насеља с посебним друштвеним структурама, при чему је као један од истраживачких циљева постављен процес промене из средњовековног, хришћанског градског насеља у османски град раномодерног периода. Уз осврт на досадашња историографска истраживања ограничена хронолошким и, у нешто мањој мери, територијалним оквирима, наглашена је нужност интердисциплинарног приступа с упориштем у археологији, географији и посебно социологији града, одакле је преузет познати појам *мрежа насеља* – однос насеобине у односу на географски простор с хоризонталном (управна функција) и вертикалном (производни потенцијал и особености) структуром града. У наредном поглављу књиге *Географски оквир и положај насеља* (стр. 33–46) пажња је посвећена административној подели Крушевачког санџака током XV–XVI века као и географском положају градских насеља. У коликој је мери град био значајан ослонац у успостављању управне мреже османске државе довољно говори чињеница да је чак шест нахија овог санџака, од укупно једанаест, именовано према централним управним средиштима (Бован, Козник, Крушевац, Куршумлија, Петрус и Прокупље). С обзиром на то да је у средњовековним и османским изворима коришћен постојан број термина, често вишезначног карактера, као ознака за градове и насеља уопште, посебна пажња је посвећена методолошким проблемима изворне грађе у оквиру поглавља насловљеног *Терминологија извора и хијерархија насеља* (стр. 47–58). Целина насловљена *Развој насеља* (стр. 59–86) у првом делу доноси преглед развоја средњовековног града као и историографску синтезу добро познатих етапа турских освајања централних простора српске средњовековне државе. Излагање је замишљено тако да доведе читаоца до појма османског града, што је у основи потпуно нов оквир друштвеног устројства који је настајао на темељима дотадашњег развоја доминантно хришћанских градова. Урбана трансформација је имала за циљ успостављање нове идеологије и симбола материјалне културе

подређених исламској вери и цивилизацији. И поред визуелне промене града, оличене успостављањем новог урбаног језгра са џамијама и махалама као типичним примерима новог друштвеног уређења, аутори су ипак склони да у процесу трансформације градова на прелазу из XV у XVI век уоче више елемената континуитета него дисконтинуитета са средњовековним периодом. Градови на простору Крушевачког санџака су, како у средњовековном, тако и османском периоду развоја, доживљавали велике промене услед ратова и освајања током XV века, уједно пролазећи и кроз периоде економских стагнација, што је нарочито приметно у позном периоду османске управе током XVIII–XIX века. Резултат тога је, идентично прелазу из средњовековног у османско, раномодерно раздобље, чињеница да је, осим тврђавског простора као дуже временске константе, истраживачима на располагању мало сачуваних материјалних трагова који би омогућили поуздано лоцирање најважнијих објеката, пре свега у цивилном делу градског средишта, за чији се хришћански део у османском периоду усталио назив *варош*. Та проблематика је изложена у поглављу *Елементи урбане топографије* (стр. 87–117) у ком су хронолошки донети доступни подаци за најважније градове средњовековног и османског раздобља на посматраној територији. Посебно је указано на разлику између утврђеног простора и цивилног насеља где су се у периоду с краја XV и током XVI века развили особени облици османског града – *чаршије* као привредна и занатска средишта и *махале* као стамбени простор градског становништва. *Сакрални објекти* (стр. 118–157) су по правилу чинили централни простор градова, што је уједно наслов наредног поглавља у коме су прво изложени подаци за најзначајније црквене грађевине у позном средњем веку. У том домену је можда и најизраженија промена која је наступила с дуготрајном успоставом османске власти. Подређене апсолутном примату исламских верских објеката, цркве су, уколико нису биле преименоване у џамије, у потпуности биле маргинализоване заједно са хришћанским становништвом у градовима, што је већ крајем XV и током XVI века имало за појаву преобликовање градских средина у доминантно муслиманска средишта намењена новом војно-управном друштвеном слоју. Подаци изложени у овом поглављу, а сређени према најзначајнијим градским средиштима овог санџака, у већини случајева, су по први пут изнети на увид широј читалачкој публици с посебним акцентом на институцију вакуфа која је извршила кључну улогу у трансформацији и транзицији из средњовековног – хришћанског, у раноосмански – муслимански град. Демографске промене, верска структура, састав становништва, као и посебно значајно питање исламизације у градовима, теме су поглавља *Становништво* (стр. 158–179).

Аутори су се посебно осврнули на питање демографског пада у периоду 1516–1536. године који је, судећи према подацима пописних (*tapu tahrir*) дефтера, за читав санџак износио чак 44%. С правом је постављено питање да ли демографска слика из пописних дефтера одражава стварни демографски пад, с обзиром на то да је XVI век генерално обележен трендом пораста броја становника, како у Османском царству, тако и европским државама. Унутар целине *Привреда* (стр. 180–235), чиме се закључује истраживачки део монографије, обрађена су питања трговине у градовима као великим потрошачким средиштима, с нарочитим акцентом на удео дубровачке трговине у градској привреди Крушевачког санџака, а затим и феномену занатске радиности у градским чаршијама чија је османска терминологија за више векова заменила старе словенске називе, уводећи и низ нових занимања особених исламским градовима. Веома важно питање рударских градских средишта, која су услед привредне виталности током периода XV–XVI најдуже задржала везу са средњовековним раздобљем и производним моделима, обрађено је у оквиру овог поглавља на примеру Плане и Заплане у Копаоничком басену. Читаво поглавље је затворено питањем пољопривредне производње засноване на традиционалним моделима узгајања пољопривредних култура, али и увођењем нових, до тада непознатих култура, као што је узгој пиринча у моравском сливу и областима Крушевца, Петруса и Бовна, по чему је, иначе, био познат простор Крушевачког санџака у XVI столећу. Резултати истраживања су концизно изложени у *Закључку* (стр. 236–245), на који се надовезује превод исте садржине на енглеском језику – *Summary* (стр. 246–255).

Како је уобичајено приликом објављивања научних монографија, на самом крају књиге налази се *Речник мање познатих термина* (стр. 256–265) са библиографским апаратом који чине *Списак скраћеница* (стр. 266–267), *Извори* (стр. 268–275) и *Литература* (стр. 276–300). Књига је опремљена индексом који се састоји од *Регистра имена* и *Регистра географских појмова* (стр. 301–324). Унутар књиге се налази укупно шеснаест илустрованих прилога, посебно истакнутих у *Попису илустрација* (стр. 325), једна карта Крушевачког санџака с поделом на основне управне целине (нахије), као и укупно седам табела и једанаест графикона који прате текст и налазе се у одговарајућим поглављима.

Истраживачки напор аутора приказане монографије, с једне стране, оправдава нужна потреба писања регионалних монографија док је, с друге стране, не увек захвална тематика истраживања градских средина, о чему је било речи на првим странама овог текста, научни правац којим ће се, надамо се, уз неке од смерница датих на странама ове књиге, упутити

и неки будући проучаваоци овог феномена, посебно за територије централног простора данашње Србије и пре свега Смедеревског санцака. Приступ дијахроног проматрања времена преласка из средњовековног у османско раздобље с позиције компаративне употребе извора средњовековне и османске провенијенције носи у себи низ инспиративних истраживачких тема, а у коликој мери су аутори овог значајног истраживачког подухвата успели да одговоре на постојећа питања и, уједно, поставе неке нове истраживачке теме, остаје на позорности уже стручне домаће и иностране јавности.

Александар Јаковљевић

Belgrade 1521–1867,
The Institute of History Belgrade, Yunus Emre Enstitüsü – Turkish
Cultural Centre Belgrade, Belgrade 2018, 516 pp.

У периоду од 1521. до 1867. године град Београд је, уз краће прекиде, био под османском влашћу. На простору Београда и Србије су се током 18. века одвијали хабзбуршко-османски ратови, а почетком 19. века дошло је до Српске револуције. Османско присуство окончано је предајом кључева београдског гарнизона кнезу Михаилу Обреновићу. Значајан допринос проучавању историје Београда у поменутом периоду представља тематски зборник радова *Belgrade 1521–1867*. Зборник садржи 23 научна рада, чији аутори припадају углавном српској и турској, али и западноевропским историографијама. Аутори су вршили истраживања на основу извора и литературе српске и османске провенијенције, али и резултата других историографија. У Зборнику су распоређени по хронолошком редоследу.

Првих једанаест радова односи се на историју Београда од османског освајања до почетка 19. века. У раду Марка Поповића *Siege of Belgrade in 1521 and restoration of fortifications after conquest*, анализирано је османско освајање Београда у рату против Угарске. После шестонедељне опсаде, султан Сулејман освојио је Београдску тврђаву, чиме је граница османског царства померена на север. Одмах потом, цркве у Београду претворене су у џамије, хришћанско становништво удаљено из унутрашњости тврђаве, а управу над градом преузела је османска администрација. Сам град припојен је Смедеревском санцаку и постао је његово средиште. Пре освајања град је био важно угарско погранично утврђење, које се налазило на граници Османског царства

и Угарске. По османском освајању његова стратешка позиција знатно се променила. Београдска тврђава је у наредном периоду служила пре свега за обезбеђивање ресурса османској војсци која је напредовала ка северу. Тврђава је након освајања обновљена у димензијама које је претходно имала. Додатни радови у циљу утврђивања у ратне сврхе нису вршени. Град је живео у мирнодопским условима све до османско–хабзбуршких ратова крајем 17. века.

У раду Макиела Кила под називом *The Caravanserai of Tuynun Pasha in Belgrade: Its Description by Hans Dernschwam (1555) and Some Notes About Its Founder in the Ottoman Archives in Istanbul* истакнут је значај путничких белешки за реконструисање изгледа Београда у 16. и 17. веку. Један од таквих путописа је дело Ханса Дерншвама, немачког дипломате, написано на немачком језику, у коме је дат опис путовања у Цариград 1553–1555 године. Аутор користи део путописа који се односи на опис каравансараја будимског беглербега Тујгун-паше. Тај део у раду је представљен читаоцима на оригиналном дијалекту немачког језика, као и на енглеском језику. У раду Драгане Амедоски *Belgrade Women in Ottoman Society: Muslim Women from Belgrade at Sharia Court (17th Century)* анализирана је улога жена у османском друштву, са посебним освртом на жене муслиманке у Београду током 17. века. На основу извора и литературе османске провенијенције, као што су Књига жалби и судски протоколи (сицили), ауторка је објаснила да су жене у Османском царству, иако претежно окренуте ка кућним пословима, представљале правни субјекат и имале право на приступ судским процедурама везаним за наследство, брак, куповину, продају и друге активности које су слободно обављале. У раду Александра Фотића *The Belgrade Kadi's Müraseles of 1863: The Mirror of a Kadi's Administrative Duties* објашњена је градитељска делатност у Београду крајем 17. века. На основу кадијских наредби (мурасела) београдског кадије из 1683. године види се да су житељи околних села били у обавези да пруже помоћ приликом изградње понтонског моста на Дунаву и царског сараја. Ови документи, између осталог, расветљују и улогу коју су имале кадије у Османском царству у поменутом периоду. Татјана Катић у свом раду *Walking through the Ravaged City: An Eyewitness Testimony to Demolition of the Belgrade Fortress in 1690*, описује повратак Београда са околином под османску власт 1690. године. Током опсаде и поновног освајања града од стране османске војске, експлодирао је барутни магацин у Горњем граду на тврђави, а сама тврђава претпела је знатна оштећења. Овај догађај описан је у делу *Догађаји из похода султана Сулејмана Другог (Сулејман-нама)* аутора Абдулах бин Ибрахим ел-Ускударија, који је

сведочио поменути догађајима. Махир Ајдин у раду *The Belgrade Fortress before the Treaty of Passarowitz (1697–1717)* осветљава важну улогу Београда током османских ратова против Хабзбуршке монархије, али и у мирним периодима. Аутор истиче да је град имао посебно важну улогу током Великог бечког рата 1683–1699. и после њега, као логистичка тачка и извор снабдевања за османску војску. Осим тога, његов значај како за речни, тако и за друмски саобраћај био је изузетно велик због трговине, али и ратних намена као што је слање топова и осталог оружја у правцу Босне. Значај Београда као пограничног утврђења у периоду од 16. до 18. века за Османско царство истакао је и Хакан Карагоз у раду *The 1717 Siege of Belgrade and the Ottoman War Equipment Captured by the Habsburgs after the Siege*. Он се посебно осврнуо на хабзбуршко-османски рат 1716–1717. године, када је османска војска доживела пораз од хабзбуршке војске коју је водио Еуген Савојски и повукла се до Ниша. У том контексту аутор је анализирао и разлике у начинима ратовања између хабзбуршке и османске војске, које су утицале на ратни исход. Исидора Точанац Радовић је у раду под називом *Belgrade – Seat of the Archbishopric and Metropolitanate (1718–1739)* обрадила историју Београда у периоду хабзбуршке власти од Пожаревачког мира 1718. до Београдског мира 1739. године. Београд је у то време био административни центар хабзбуршке Кнежевине Србије формиране на освојеној територији, али и политички и верски центар Срба који су живели на том простору. У граду се налазило седиште Београдске архиепископије и митрополије, а од 1731. Београдско-карловачке митрополије. У то време изграђена је и Саборна црква, и одржавани су српски црквено-народни сабори. Угур Куртаран у раду *Ottoman – Austria Border Determination Works and Newly Determinated Borders according to the Treaty of Belgrade of 1739* говори о процесу разграничења између Османског царства и Хабзбуршке монархије после Београдског мира. Аутор је описао рад комисија за разграничење као и процес формирања границе у три пограничне области (околина Београда, околина Темишвара, Босна). Хатице Оруч је у раду *Belgrade according to the 1741 dated Tahrir Defter on the Smederevo sanjak* објаснила демографску, административну и економску структуру Смедеревског санџака и Београда као његовог највећег насељеног места, у периоду после Београдског мира 1739. Истраживање је извршено на основу архивске грађе османске провенијенције, пре свега дефтера о попису који је извршен 1741. године. Током ратова, многи османски натписи и надгробни споменици пренети су у унутрашњост Хабзбуршке монархије из пограничних градова у којима су се налазили. Мехмет Тутунчу је у раду *Belgrade's Ottoman Inscriptions as War Booty* сачинио инвентар

натписа који су однети из Београда и Смедерева и који се данас углавном налазе у различитим средњоевропским градовима. Он је истакао да такве споменике треба посматрати као изгубљено културно наслеђе.

Наредних 10 радова односи се на период од почетка 19. века, и постепеног успостављања мешовите, османско-српске управе у Београду, до краја османског присуства у граду. Нурбану Дуран је раду *Life in the Belgrade Fortress in the First Quarter of the 19th century* описала стање Београдске тврђаве и подграђа почетком 19. века. Ауторка је нагласила да су након Свиштовског мира 1791. вршене поправке тврђаве. Током Првог српског устанка, када су Срби заузели тврђаву, отпочело се, уз руску помоћ, са радовима на њеној обнови. Ипак, обимније радове преузела је османска власт по слому устанка, од 1814. Ауторка је такође дала увид у демографску и економску структуру Београда са околином. Нагласила је да су унутар тврђаве, као и у њеној непосредној близини, живели Турци, а да је у подграђу и околним селима, осим Турака, живело и српско и јеврејско становништво. О значају Београдске митрополије за Србе у Смедеревском санџаку писао је Недељко В. Радосављевић у раду *Belgrade Metropolitanate 1825–1831*. Митрополија је била део Васељенске патријаршије. Надлежности митрополита у великој мери успео је да ограничи кнез Милош Обреновић. У раду *Belgradî Raşid and His Vak'a-i Hayret Nüma: a Local Muslim Perspective on Dual Administration in Belgrade During Serbian Autonomy*, Атила Ајтекин је користио дело поменуто у наслову за анализирање стања у Београду током периода мешовите српско-османске управе. Објаснио је и ставове аутора дела о танзиматским реформама у држави, затим о остваривању српске аутономије и утицају који је она имала на слабљење муслиманске елите у Београду. Мешовитој српско-османској управи у Београду посвећен је и рад Александре Вулетић и Нина Делића под насловом *Population of Belgrade as a Focus of Political and Administrative interest in the Mid–19th Century*. Аутори су нагласили да је Београд од 1815. до 1867. године фактички био подељен на српски и турски део, и да су за две целине биле задужене две паралелне администрације. Посебне евиденције о броју и особеностима српске популације вођене су од 1825. године, од стране српских власти, а први попис становништва у Србији и Београду извршен је 1834. године. Бојана Миљковић Катић је у раду *About Contradictory Policy of Purchases of Muslim Estates in Belgrade and the principality of Serbia* описала процес постепеног исељавања муслиманског становништва из Кнежевине Србије, и преласка њиховог власничког земљишта у руке српског становништва и државе. Овај процес започео је после потврде српске аутономије хаџишерифима из 1830. и 1833, и често је подразумевао компликоване и

дуготрајне процедуре које је уводила администрација Кнежевине Србије. У раду под насловом *Ottoman Women, Agency and Power: Melek Hanım in Belgrade 1847–1848*, Ирена Ћировић је, на основу аутобиографије Мелек Хануме, супруге београдског мухафиза, изнела податке о улози и деловању жена у политичком животу у Османском царству, као и историји Београда средином 19. века. Она је годину дана живела у Београду (1847–1848) и у својој аутобиографији описала доживљај Београда и његовог турског и српског дела. Гордана Каровић је у раду *Establishing Steam Navigation in the Principality of Serbia* описала развој трговине у Србији средином 19. века, који је захтевао оснивање сопствене паробродске флоте. Томе се противила аустријска дипломатија којој није одговарало да Кнежевина Србија обавља сопствену пловидбу Дунавом. Први пароброд, под називом Делиград, Кнежевина Србија је купила 1862. године. У раду Љубодрага П. Ристића *The Bombing of Belgrade (1862) and the Cession of Fortresses to Serbia (1867) in British Politics* описани су битни догађаји током друге владавине кнеза Михаила. По османском бомбардовању Београда 1862, преостало муслиманско становништво напустило је Београд, а 1867. су званично предати кључеви утврђених градова кнезу Михаилу. То су били битни догађаји за учвршћивање српске аутономије. Током 1862. године главну посредничку улогу између Србије и Порте имала је британска дипломатија, а током 1867. француска. Битну улогу британске дипломатије у догађајима који су претходили предаји градова објаснила је Сузана Рајић у раду под насловом *Belgrade and the City Question 1866/1867 in Confidential Correspondence of Foreign Office*. Рад је написан на основу поверљивих преписки између британских дипломатских представника. Заједно са Француском, Велика Британија је посредовала да се питање градова реши и да Porta свечано преда кључеве градова као поклон српском кнезу.

У наредна два рада сагледана је историја Београда кроз анализе уметничких дела. Еврен Кутлај је у раду *Elements of Ottoman Influence in Serbian Music* описала процес развоја српске националне музике. Ауторка је нагласила да је утицај на тај процес имала и османска музичка традиција. Ти утицаји приказани су на основу упоређивања српског и османског музичког стваралаштва током 19. века, а посебно су се огледали у стваралаштву Стевана С. Мокрањца. У раду Владимира Томића под називом *The Viennese View on Belgrade. Belgrade in the Works of Viennese Engravers Between the 17th and the 19th Century from the Belgrade City Museum Collection* анализиране су гравираних представе Београда које се чувају у Музеју града Београда. На основу њих описан је изглед Београда у периоду између 17. и 19. века, као и начин на који су Београд, а касније и Кнежевина Србија, посматрани у Хабзбуршкој монархији.

Селим Асланташ је у раду *A Bibliography of Works on Ottoman Belgrade* навео важне радове српске и турске историографије, као и поједина дела на немачком и енглеском о историји Београда током периода османске власти. Аутор је дао и кратак критички осврт на поједина дела.

Сви радови заступљени у Зборнику су на енглеском језику. На крају Зборника налази се списак аутора радова. Радови су опремљени научним апаратом, апстрактном и резимеом, као и илустрацијама и табелама.

Јелена Радосављевић

**Giordano Merlicco,
Luglio 1914: l'Italia e la crisi austro-serba,
Nuova Cultura, Roma 2019, 336 pp.**

На балканско јавно мнијење оставиле су много већи утисак расправе у вези са ревизијом узрока и одговорности Великог рата него тезе о историографском ревизионизму који је праћен жустрим ревизионизмом штампе. Вриједи цитирати *London Review of Books* (вол. 35, бр. 23/2013), који је ишао дотле да је чак успио приписати одговорност за истребљење Јевреја Гаврилу Принципу, а којим је управљала нацистичка Њемачка (... гдје је он много учинио да се Холокауст деси...).

Књига Ђордана Мерлика (Јул, 1914.: Италија и аустријско-српска криза, Нова култура, Рим, 2019, стр. 336) није посвећена анализи одговорности у вези са Великим ратом. Ради се о мање амбициозном опусу који реконструише аустријско-српску кризу на основу италијанске документације. И политички свијет и јавно мнијење у Италији посвећивали су знатну пажњу Балкану, регији која је балканским ратовима (1912-13) заузела централну улогу у европском политичком сценарију и који је, између осталог, био и главно подручје сукоба међу савезницама-ривалима Италије и Аустроугарске. Иредентизам, јадрански интереси, албанска нестабилност, судбина Црне Горе...су нека од питања која су доприносила томе да балканска регија буде под будним оком Рима, али и Хабзбуршког царства које је намјеровало казнити Београд.

Узимајући у обзир озбиљност италијанско-аустријског спора, српска влада је сматрала Рим за корисног саговорника. Штавише, Италија је била узор Србији од када је Пијемонт окупио око себе расуте дијелове италијанске нације потукавши знатно моћнијег противника какав је била Аустрија. То је било оно што је Србија намјеровала да уради, да се експлицитно постави као балкански Пијемонт. Ове сличности су створиле

извјестан афинитет међу ове двије земље. У XIX вијеку Ђузепе Мацини изнио је теорију о заједничким интересима Италијана и Југословена против аустријског непријатеља и већ 1914. године је ситуација у Италији и Србији на много начина била слична. Српски иредентизам у Босни и Херцеговини није се много разликовао од амбиција Рима у италијанским провинцијама Хабзбуршког царства. Мацинијем су били надахнути Принцип као и остали чланови Младе Босне. Српска организација Народна одбрана није се много разликовала од Трента и Трста или од Данте Алигијерија; њихов циљ је био одржати живом националну свијест сународника под аустроугарском влашћу, постављајући услове за њихово укључивање у одговарајуће националне државе.

Током Јулске кризе италијански министар спољних послова Санђулијано је претпоставио да ће пружити подршку Бечу, али је био свјестан да за Италијане Аустроугарска остаје „немилосрдан непријатељ, час отворен, час подмукао“ док је савез сматран „наивним, кукавичким, штетним“. Новинар Гаetano Салвернини је истакао „очигледну аналогију (...) између тренутне Србије и Пијемонта 1859.“, оно за шта је вјеровао да је требало да убиједи владу да напусти опортунизам Санђулијана, а да усвоји Мацинијеве идеје о италијанско-словенском савезу против Двојне монархије. Српско-италијанске сличности биле су јасне и Бечу. Аустроугарски амбасадор у Риму исказао је задовољство што су Италијани „лагано/мало задрхтали“ на вијест о „ултиматуму Србији“. Постојала је „извјесна аналогија“ између српског и италијанског иредентизма: случајеви који се приписују Београду могли би, у будућности, важити и против Рима. Штавише, ако су војне хијерархије и аустријска „ратна партија/странка“ идентификовали Србију као главну пријетњу по опстанак царства, онда нису поштедили сумње ни Италију. На крају крајева, тврдио је један аустријски документ, амбиције Рима на Тренто и Трст су биле „једноставан наставак покрета због ког је и настала Италија“.

Чак и у границама обрађене теме, овај опус је користан инструмент за анализирање Јулске кризе. Италијански извори су заправо сагласни да се Аустроугарској може приписати јасно ратно хушкање (подстицај), које је постојало и много прије атентата у Сарајеву. Оно што је утицало на тај подстицај је жеља да се поново учврсти Царство, спрјечавајући спољне противнике (Србију) и растући иредентизам Словена. Међу појединим члановима владајућег слоја у Аустро-Угарској постојао је већ годинама захтијев за марш на Београд, сматрајући га јединим лијеком против слабљење престижа Аустроугарске на Балкану. Што се тиче убиства Франца Фердинанда, оно је, ако ништа друго, било изговор. Двојна

монархија је била „у потрази за изговором да би га искористила против Србије“, указао је на то 4. јула министар Санђулијано, који је нешто касније, 17. јула, поновио: „Аустро-Угарска ће уз подршку Њемачке, (...) наметнути такве неприхватљиве услове Србији како би имала изговор да је нападне и уништи“.

Италијански конзул у Сарајеву разјаснио је хабзбуршке мотиве за рат: „Аустрија има само један начин да дође до могућности примирја, ако не и спасења, а то је одучујућа и силовита демонстрација моћи“. Ови закључци су се нашироко размијењивали; тршћански националиста Фауро, који заиста није гајио симпатије према словенском националном покрету, написао је: „растргана националним нескладом/ неслагањима; распаднута потпуним труљењем њених политичких институција (...), да би изашла из те ситуације, Аустрији је потребан рат“. Рат подстакнут од стране политичког Беча је јасно био агресорски рат, а његови најдубљи узроци проистицали су из непоправљиве супротности између националног принципа, који је представљала Србија, и назадних политичких и идеолошких структура Хабзбуршке монархије. Штавише, то је класичан политички маневар којим се тада кроз ратни подухват тражило рјешење за сопствене унутрашње проблеме.

Данило Ковач

**Божица Младеновић,
Топлички устанак 1917,
Прометеј, Радио Телевизија Србије, Нови Сад 2017, 521 стр.**

Након сто година од избијања Топличког устанка изашла је књига професорке Филозофског факултета у Нишу Божице Младеновић, у издању Прометеја из Новог Сада и Радио Телевизије Србије из Београда. Ауторка је књигу посветила својој чукунбаби Петкани Младеновић, која је у ратовима 1912–1918. изгубила три сина: Павла, Ђорђа и Светислава.

Топлички устанак је трајао око месец дана, током фебруара и марта 1917. године и захватио је Топлички округ – Косанички, Прокупачки, Јабланички и Добрички срез, источне и средње пределе Копаоника, Јастребац, Заплање, Црну Траву, Власотинце и територију око реке Тимока. Војници окупационих трупа су угушили буну и сурово се осветили цивилима. Касније је Анкетни одбор Народне скупштине Краљевине Србије утврдио да је страдало око 20. 000 цивила и уништено 50. 000 стамбених и економских објеката.

Пре професорке Божице Младеновић највише је Топлички устанак проучавао академик Андреј Митровић. Резултат његовог прегалачког рада је монографија *Устаничке борбе у Србији 1916–1918* (Београд 1987). Друго издање монографије објављено је тридесет година касније, поводом стогодишњице овог важног историјског догађаја. Божица Младеновић се три деценије бавила јединим устанком на окупираним територијама за време Великог рата. Један од резултата њеног рада је ова изванредна књига.

Књига је подељена на четири дела. Први део носи наслов: *Нема живота без слободе, Студије о Топличком устанку*. Овде су представљене студије, чланци и извори које је професорка Божица Младеновић објављивала о Топличком устанку. Ту можемо да прочитамо какав је био однос Арбанаса према устанку, како је радио Комитски преки суд, песме четничког војводе Косте Војиновића Косовца, али и да сазнамо како су вођене борбе у Косаничком срезу, какве су злочине починили Бугари над српским становништвом или пак да се упознамо са новим наративним изворима о Топличком устанку и да видимо какве су могућности даљег истраживања.

Други део носи наслов: *Жена у Топличком устанку 1917*. То је измењена и допуњена магистарска теза професорке Младеновић, која је први пут објављена 1995. године. У монографији је описана улога жене у устанку. Паралелно је истакнут однос жена према комитама, и жена које су биле сараднице окупатора. У прилозима је дат списак убистава, силовања, батињања жена у казненој експедицији која је уследила по угушењу устанка.. Ауторка је на основу расположивих старих и новијих историјских извора различите провенијенције представила разнолике врсте помоћи и подршке жена устаницима и комитама, објаснила њихове односе и приказала страдања жена у самом устанку и по његовом окончању. Читајући о улози жена у устанку сазнајемо да су оне биле курири, болничарке, да су снабдевле борце животним намирницама, оружјем и муницијом, биле им јатаци и давале моралну подршку. Жене из градова су преко својих организација куповале лекове и остале ствари, прикупљале информације, шиле српске заставе, агитовале у корист четничке организације... Истраживањем је ауторка закључила да су се жене бориле у три од пет постојећих одреда: Ибарско-копаоничком, Јабланичком и Централном одреду.

Трећи и четврти део су дневници вођа Топличког устанка: Косте Миловановић Пећанца и Косте Војиновића Косовца.

У трећем делу, који је и најобимнији, дат је дневник Косте Миловановића Пећанца за 1916. и 1917. годину. Ауторка је истакла значај

изворне грађе о Топличком устанку, писала о томе где се она сада налази. Дата је и биографија Косте Миловановића Пећанца и кратак историјат Топличког устанка. Дневник Косте Пећанца сачуван је у оригиналу и препису. Оригинал, од седамдесетак страна, чува се у Архиву Војно-историјског института у Београду, док се препис на 236 страна чува у Народном музеју Топлице у Прокупљу и обухвата догађаје од поласка војводе Пећанца са Солунског фронта 27. септембра 1916. до 12. октобра 1917. године. У дневнику Пећанац детаљно пише о стварању четничке организације, која је његовом заслугом постала чвршћа и стабилнија. Овај историјски извор садржи обиље података о битним догађајима Топличког устанка, ослобођењу Куршумлије и Прокупља. Забележен је и део преписке војводе Пећанца са војводама, четовођама и јатацима и записник са састанка у Обилићу. Ауторка је истакла да се подацима из дневника не може увек веровати. Анализом различитих докумената и оних немачког порекла, професорка Младеновић је дошла до закључка да Пећанчеве белешке у себи садрже елементе одбране од неке кривице и жељу да се кривица за неуспех устанка пребаци на другога. На неколико места су чак и остале вође приказане пристрасно и нетачно. Највише је кривио војводу Војиновића за напуштање фронта у Топлици и губитак Прокупља. Немачки извори то демантују. Из Пећанчевих бележака се може сазнати о великом страдању цивилног становништва на подручју обухваћеном устанком, о нередима и хаосу који су после сламања устанка постали део свакодневице – убиства, пљачке, доушништво. Значајни су подаци о односу Арбанаса према устанку, конкретно о њиховој улози након угушења устанка. Занимљиви су и подаци о свакодневном животу у окупираној Србији. Описана су славља Бадње вечери, Божића, Васкрса, Ђурђевдана и крсних слава.

Четврти део носи наслов *Жив се не предајем*. Он садржи фрагменте из дневника Косте Војиновића Косовца од 1916. до 1917. године. Чине га правила за упис четника у комитску чету; затим писма упућена бугарским командантима у Нишу, Прокупљу, Косовској Митровици у којима је писао о злочинима Бугара и Арнаута над цивилним становништвом, претио осветом, и истицао да се он и његови четници нису тако понашали и да су поштовали правила рата и људски се опходили према заробљеницима. У даљем тексту дневника налазимо податке о разлозима за подизање устанка, току устанка, о Србима доушницима и помагачима аустроугарске и бугарске окупационе војске, и посебно о томе како неће да се преда док му се не испуне захтеви.

Професорка Божица Младеновић је данас свакако један од наших највећих стручањака који се баве изучавањем историје Срба за време

Првог светског рата. Она је у својим радовима дала велики допринос изучавању живота обичних људи, људи које је рат највише погодио и у својим делима је успела да нам дочара њихов живот, њихове муке и проблеме, али и живот бораца и предводника српског покрета отпора, њихових жена, мајки, сестара...

Вредност ове књиге је и у томе што су сви чланци и расправе које је професорка Божица Младеновић објављивала сакупљени у једно дело, доступно како људима које интересује наша славна прошлост, тако и студентима историје и другим истраживачима.

Бојан Панић

Ненад Љубинковић,
Од Косовске битке до косовске легенде,
Матица српска, Нови Сад 2018, 182 стр.

Проф. др Ненад Љубинковић научни саветник Института за књижевност и уметност и редовни професор Београдског универзитета у својој богатој научној каријери објавио је преко двадесетак значајних студија о Косовском боју. У времену настанка рукописа (1989) књиге о којој је овде реч, Љубинковић је приредио и један број часописа *Расковник* који је објављен под насловом „Косово у памћењу и стваралаштву“. Десет година касније уредио је тематски број *Задужбине*, листа Вукове задужбине, који је био посвећен Косову и Метохији. Љубинковић је аутор преко четиристо расправа, студија, чланака, као и неколико антологија усменог народног стваралаштва. Добитник је више награда и признања.

Књига *Од Косовске битке до косовске легенде* објављена је као прво издање Косовкометохијског одбора Матице српске. У овој књизи Љубинковић с пажњом испитује путописе, оригинална дела, најстарије историјске записе настале непосредно након завршетка битке, осврће се на српске, турске, руске и албанске записе о Косовској битки и тако даје прегледну слику писаних извора о овом пресудном догађају у историји српскога народа. Нема јасног места на које се може указати, а које означава почетак преплитања писаних, према некима веродостојнијих извора, и усменог предања о овом догађају. Путописци су бележили оно што људи говоре, а Срби су рано изградили своју косовску епопеју која путнику намернику, према Љубинковићевим доказима, никако није могла да промакне. Књига која је пред нама говори, пре свега, о стварању мита, као залога за опстанак једног народа, без обзира на историјске катастрофе

и трзавице, а на то нас упућује и сам наслов књиге: Почиње историјским догађајем, а завршава се легендом која се вековима неговала да би и до данас остала праисконска прича којој се враћамо – косовска легенда.

Прецизан и поступан развој косовске легенде представљен је у овој књизи. Главни мотиви су набројани, а затим је осветљено њихово порекло и даљи развој. Култ светог мученика Лазара (потоњег *цара* Лазара) доводи се у везу са стварањем култа династичке породице Лазаревића, попут култа Немањића. Љубинковић пише да је легенда која као основни мотив има Лазарево опредељење за царство небеско потекла управо на Миличином двору непосредно након смрти владара, а развијала се у Миличиној задужбини Љубостињи. То је само једна од варијанти косовске легенде. Лазарево опредељење за царство небеско ипак представља један од темељних мотива косовске легенде који се одржао и данас. Његова мученичка смрт и десетерци из песме *Пропаст царства српскога*:

Мили боже, што ћу и како ћу?
 Ко ме ћу се приволети царству:
 да ли ћу царству небескоме
 да ли ћу царству земаљскоме?
 Ако ћу се приволети царству,
 приволети царству земаљскоме
 земаљско је за малено царство,
 а небеско увек и до века.¹

показују да косовска легенда инсистира на библијским паралелама (ту се убраја и вечера пред бој, као и проказивање издајника). Љубинковић, затим, промишља и о мотивима издајника, оклеветаног јунака, о мотивима клетве и заклетве, о мотиву посвађаних зетова, који ипак остаје по страни, као и о личности чувеног јунака који је погубио Мурата на Косову. Посебно место у књизи посвећено је Милошу Обилићу. Аутор настоји да докаже да Милош Обилић (Милош Кобиловић) јесте био историјска личност, указује где је било његово пребивалиште и његов град-тврђава. У тумачењу Обилићевог лика и дела вероватно се најбоље огледа и Љубинковићева идеја која је садржана у наслову књиге. Епски јунак који на самом бојишту убија непријатељског поглавара постаје све више део једне веће приче од оне коју нам могу пружити историјски извори – он постаје легенда или пак њен важан део. Љубинковић наводи и ране турске изворе, тачније, позива се на једренског историчара Уруца,

¹ Вук Ст. Караџић, *Српске народне пјесме*, књига друга, Нолит, Београд 1975, 187.

писца *Историје династије Османове*, чије се настајање смешта у XV век. Љубинковић напомиње: „И Уруц, као и Константин Филозоф, наглашава да се Муратов убица унапред заверио да ће извршити тај чин.“² Поред личности Милоша Обилића у књизи се налази и исцрпна грађа коју је аутор сакупио и о којој расправља, а тиче се личности Вука Бранковића. О мотиву издаје се говори у оквирима предања које се јасно одваја од историјске грађе, а издаја која се везује за Вука, по принципу близине и сродства, пребацује се на њега са његовог сина Турђа Бранковића који није учествовао у Другом косовском боју.

Други део књиге посвећен је стварању самих легенди – српских, турских и месних, а у наредном поглављу реч је и о „Сремској теорији“ о постанку јуначких народних песама о Косову. У трећем делу књиге Љубинковић даје преглед одјека легенде о Косовској битки изван простора средњовековне српске државе, пре свега у Русији. Илустровани летописни свод, настао вероватно у другој половини XVI века, поред лика Саве, Немање и Лазара, приказује и токове саме битке. На илустрацијама, које такође красе странице књиге, могу се разазнати српска и турска војска, па чак и оклеветани јунак, потом и Милошево убиство Мурата. Илустрације стварају посебан визуелни доживљај и доприносе сакралном карактеру саме теме. Повезујући на овај начин изворе различитог порекла, те минуле године и векове, Љубинковић твори импресивну студију о слојевитости легенде, како о њеном настанку, променама, допунама, варијантама, тако и о њеној каснијој рецепцији. У поглављу „Амбиције српске средњовековне државе да постане *трећи Рим*“ аутор доводи у везу косовски мит са митом о избављењу небеског народа, о васкрсењу правоверне државе, где је библијска паралела детаљно проучена. Занимљив податак, који иде у прилог томе да се кнез Лазар канонизује, а касније слави и као *цар*, јесте чињеница да је кнез Лазар заправо последњи владар средњовековне Србије који никада није признао власт „неверника“.

„Идеја о Новом Израилу, оличеном у средњовековној Србији, нашла је својеврсни исказ у сликарству манастира Сопоћана (живописан око 1265, како се обично узима). Прича о прекрасном Јосифу насликана је у припрати Сопоћанског манастира у 17 слика. Седамнаест слика из Јосифовог живота имају очите паралеле у животу Немање и Саве.“³

² Ненад Љубинковић, *Од Косовске битке до косовске легенде*, Матица српска, Нови Сад 2018, 41.

³ *Исто*, 97.

Љубинковић потом указује на двојако сродство кнеза Лазара са Немањићима: преко цара Душана и преко жене Милице. Стога је јасно зашто се, поред ликова Немање и Саве, јавља и Лазарев у илустрованом руском летописном своду који је за циљ имао да велича Русију као Трећи Рим након пада Византије. Одатле следи да је косовска легенда наишла на огроман просторни и временски одјек, а култ кнеза и *цара* Лазара се учврстио на верском, легендарном и митском плану, с тим да је овај последњи од највећег значаја за један народ.

У поглављу „Допринос албанске народне традиције обликовању и доградњи српске косовске легенде на Косову“ аутор пружа преглед основних митова Албанца насељених на Косову, као и њихово прихватање локалних легенди. У средишту је Милош Кобилић/Обилић као ратник који је усмртио врховног поглавара турске војске. Поред познатих мотива који прате лик Милоша Обилића, ту је и један нов – мотив о Милошевом постхумном ношењу сопствене одсечене главе. Приказивање Милоша као хтонског бића може да се тумачи у кључу свете приче, мита, у којој нису ретке личности које и након очигледне физичке смрти настављају да живе (тако се верује и да је Марко Краљевић само заспао). Милош Обилић је и у супротстављеном табору представљен као нека врста божанства. Љубинковић одлично уочава сличност између Светог Јована Владимира, великог албанског светитеља и мученика, и Милоша Обилића. Обојица су, у албанској традицији, представљени како постхумно носе своју одсечену главу у рукама. Аутор даље закључује: „Попуњавајући упражњена места, која су оставили одсељени Срби, новодосељени Албанци су свој пренети култ Светог Јована Владимира сучелили и суочили са култом великог косовског јунака Милоша Кобилића/Обилића.“⁴ Овакво запажање иде у прилог месним теоријама о настанку косовске легенде, према којима се она највише неговала управо у областима око жаришта битке. Сама битка постаје нешто више од сукоба двеју завађених страна, она постаје легенда коју, као усмену творевину, усмену причу, усвајају сви они које је точак историје навео онамо откуда су Срби потекли и одакле је потекао њихов први мит, мит о светородној лози Немањића, а онда и други најважнији, мит о Косовској битки.

Озбиљна и исцрпна студија проф. др Ненада Љубинковића је истовремено и незаобилазна литература за оне које се баве овим великим питањем, али и књига коју читалац може узети ако жели први пут да се упозна са развојним путем од битке до легенде. На крају, књига је и леп подсетник у ова смутна времена, да је овај народ упркос турбулентној и

⁴ Исто, 115.

крвавој историји опстао и растао на националном миту. Као што се Лазар опредељује за царство небеско, као што Милош и после смрти живи, тако је и свака земаљска прича неважна наспрам велике небеске приче која никада неће престати да траје.

Јелена Зеленовић

НАУЧНИ ЖИВОТ

Међународни научни скуп
На рубу хришћанске Европе. Прекретнице заједничке
српско-мађарске прошлости,
Историјски институт Мађарске академије наука Будимпешта,
Институт за новију историју Србије Београд, Историјски институт
Београд
Београд, 21. и 22. фебруар 2019.

У Мађарском културном институту Collegium Hungaricum у Београду 21. и 22. фебруара 2019. године одржан је научни скуп под називом *На рубу хришћанске Европе. Прекретнице заједничке српско-мађарске прошлости*. Скуп су заједнички организовали Историјски институт Центра за хуманистичке науке Мађарске академије наука у Будимпешти, Институт за новију историју Србије и Историјски институт у Београду, уз подршку Амбасаде Мађарске у Београду. Одржавање српско-мађарског научног скупа представљало је допринос обележавању Недеље мађарске културе у Београду.

Научни скуп био је организован са намером да се у светлу нових истраживања сагледају важни додађаји и процеси из међусобно испреплетане српско-мађарске прошлости. Било је пријављено учешће 26 научника, већином историчара, из еминентних научних, образовних и институција културе из Србије и Мађарске. На основу тема раније пријављених саопштења било је организовано пет хронолошко-тематских панела.

Научни скуп *На рубу хришћанске Европе. Прекретнице заједничке српско-мађарске прошлости* отворио је Његова екселенција др Атила Пинтер, амбасадор Мађарске. Било је предвиђено да главно излагање на скупу (*keynote speech*) одржи академик проф. др Љубодраг Димић, али је оно морало бити октазано због спречености предавача. Зато је одмах настављено са одржавањем првог панела посвећеног мађарско-српским војним односима. Панелом је председавао Антал Молнар, директор Историјског института Мађарске академије наука, а отворио га је саопштењем *Лазар Бранковић као краљ Угарске? Неколико питања око наслеђивања круне (1440)* Тамаш Палошфалви (Историјски институт

МАН, Будимпешта). Следило је излагање Невена Исаиловића (Историјски институт, Београд) *Међуречје Саве и Дрине у 15. веку: између Угарске, Босне и Србије*. Сабољч Варга (Историјски институт МАН, Будимпешта) представио се излагањем на тему *Пријатељ или непријатељ. Слојеви српско-мађарских односа у 16. веку*. Тема саопштења Роберта Хермана (Војноисторијски архив Војноисторијског института и музеја, Будимпешта) била је *Мађари и Срби 1848/49*. Александар Хорват (Музеј Војводине, Нови Сад) имао је излагање под насловом *Мађарска окупација Бачке и Барање у Другом светском рату*. Последње саопштење на овом панелу *Одмазда партизана против Мађара: резултати историографије и знаци питања* имала је Енико Шајти (Универзитет у Сегедину).

Панелом који је био посвећен политичким и дипломатским односима Срба и Мађара председавао је Срђан Рудић, директор Историјског института у Београду. Први учесник панела била је Јудит Гал (Мађарски национални архив, Будимпешта) саопштењем *Српско-мађарске династичке везе за време владавине Беле IV и Уроша I*. Александар Крстић (Историјски институт, Београд) изнео је, затим, резултате својих истраживања под насловом *Српски деспоти и властела у државној структури Угарске (1404–1526)*. Следило је излагање Матија Корвин и Срби Милоша Ивановића (Историјски институт, Београд). Према програму овог панела било је предвиђено да саопштење под насловом *Севернобалканска подлога османских освајања у Угарској. Пример породице Јахјанпашаоглу* изнесе Фодор Пал (Историјски институт МАН, Будимпешта), који због спречености није могао да присуствује скупу.

Последњи панел одржан током првог дана научног скупа био је посвећен темама из друштвене и црквене историје. Њиме је председавао Имре Реш из Историјског института МАН и учествовало је пет научника. Панел је отворио Иштван Шош (Историјски институт МАН, Будимпешта) излагањем под називом *Друштвени и правни положај Срба у Угарској 1690–1848. године*. Затим је Исидора Точанац Радовић (Историјски институт, Београд) изложила свој рад на тему *Утицај Угарског сабора на терезијанску реформу Српске цркве у другој половини 18. века*. Проблемима и односом државе и цркве бавио се Антал Молнар (Историјски институт МАН, Будимпешта) кроз излагање насловљено *Хабзбуршка монархија и Српска православна црква у 17. веку*. Ненад Нинковић (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду) представио се саопштењем *Илирска дворска депутација и положај Срба у Угарској*. Последњи учесник овог панела био је Нино Делић (Историјски институт, Београд) излагањем под називом *Демографски развој српског становништва у Угарској током друге половине 19. века*.

Током другог дана одржавања научног скупа *На рубу хришћанске Европе. Прекретнице заједничке српско-мађарске прошлости* била су организована два тематска панела. Енико Шајти, професор емерита на Универзитету у Сегедину, председавала је панелом под називом *У мањини*. Отворила га је Катарина Ковачевић (Филозофски факултет Универзитета у Београду) излагањем *Мађарске избеглице у Југославији 1956–1957*. Затим је саопштење под насловом *Мађаризација Немаца у Угарској* изнео Михаел Антоловић (Педагошки факултет Универзитета у Новом Саду). Ласло Биро (Историјски институт МАН, Будимпешта) изложио је свој рад на тему *Положај мађарских мањина у Краљевини Југославији*. Следило је излагање Гојка Маловића из Београда *Српски оптанти из Мађарске*. Резултате својих истраживања саопштила је на овом панелу Агнеш Озер (Музеј Војводине, Нови Сад) под насловом *Мађари у Војводини после Другог светског рата*. Реферат *Срби у Угарској у Првом светском рату* је изостао због спречености Горана Васина (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду) да присуствује научној скупци.

Последњим панелом *Култура, просвета, слика другог* председавао је Миле Бјелајац директор Института за новију историју Србије. Прво предавање одржао је Золтан Ђере (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду) под насловом *Демографски и урбанистички развој Новог Сада у другој половини 19. века*. Затим је излагање на тему *Мађарски писци и српски књижевници у Војводини у првој половини 20. века* одржао Ференц Немет (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду). *Школство Срба у Угарској* био је назив саопштења Биљане Шимуновић Бешлин (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду). Следио је Арпад Хорњак (Историјски институт МАН, Будимпешта) са излагњем под називом *Слика Срба у мађарској спољнополитичкој мисли у међуратном периоду*. Последњи панел завршен је предавањем Имреа Реша (Историјски институт МАН, Будимпешта) на тему *Мађарски историографи и Срби у 19. веку. Бени(јамин) Калај и Лајош Талоци*.

Научни скуп завршен је округлим столом на коме су учествовали Антал Молнар, Енико Шајти, Арпад Хорњак, Миле Бјелајац и Срђан Рудић. Сви су се сложили да је одржавање овог скупа створило могућност даље сарадње научника из Мађарске и Србије кроз истраживање заједничких тема, организовање специјализованих научних скупова, објављивање заједничких зборника радова, и друго. Потпунију слику о значају научног скупа *На рубу хришћанске Европе. Прекретнице заједничке српско-мађарске прошлости* даће зборник радова чије је објављивање најављено за наредну годину.

Исидора Точанац Радовић

Међународни научни скуп
Pat, мир и обликовање нација (1853–1918)
War, peace and nation-building (1853–1918),
Историјски институт Београд, SEMAS-Sapienza Università di Roma
Београд, 18-19. јун 2019.

У организацији Историјског института из Београда и Центра за евроазијске и медитеранске студије (ЦЕМАС) Универзитета Сапиенца из Рима, у Српској Академији наука и уметности је 18. и 19. јуна 2019. године одржан међународни научни скуп *Pat, мир и обликовање нација (1853–1918)/ War, peace and nation-building (1853–1918)*. Намера организатора била је да сусрет српских, италијанских и историчара из других европских земаља омогући дебату засновану на ширем и свеобухватнијем приступу замршеној и испреплетеној прошлости европских царстава и модерних европских националних држава. Циљ конференције био је разматрање успона национализма и процеса обликовања нација у широм европском контексту, током периода мира и рата у „дугом деветнаестом веку”.

На скупу је учествовало двадесет седам научника из Италије, Румуније, Мађарске, Грчке, Бугарске, Русије и Србије, и то са Универзитета Сапиенца (Италија), Универзитета „Петру Маиор” из Таргу Муреша (Румунија), Универзитета у Печују и Института за историју Мађарске академије наука (Мађарска), Аристотеловог Универзитета из Солуна (Грчка), Института за балканске студије Бугарске академије наука (Бугарска), Института за словенске студије Руске академије наука (Русија), Историјског института и Филозофског факултета из Београда, Одељења за историјске науке САНУ, и са Филозофског факултета из Новог Сада (Србија). Језици конференције су били српски и енглески.

Уводна предавања на скупу су одржали Мира Радојевић, (Филозофски факултет Београд, дописни члан САНУ) са темом *Питање српске националне интеграције у време стварања југословенске државе 1918 године* и Андреа Картени (Универзитет Сапиенца) са темом *Италијанске елите између ратних и послератних националиста: од Римског споразума до Похода на Ријеку (1919–20)*.

Радни део дводневног скупа се одвијао у пет седница. У оквиру првог панела своја саопштења су изнели Габор Деметер (Институт за историју Мађарске академије наука) са темом *Улога етничког мапирања у обликовању нација и утицај на доношење политичких одлука широм Балканског полуострва (од '40.тих година 19. века до почетка 20. века)*,

Румјана Прешленова (Институт за балканске студије Бугарске академије наука) са рефератом *Тихи рат након мира. Бугарска 1878–1879*, Ђордано Алтароци (Универзитет Таргу Муреш) са темом *Италијански утицај на обликовање румунске нације (друга половина 19. века)*, Алесандро Вањини (Универзитет Сапиенца) са излагањем под насловом *Различити начини виђења нације. Либерали и конзервативци у Румунији 1914–1918.* и Александар Животић (Филозофски факултет, Београд) са темом *Организација „Уједињење или смрт“ и српска национална идеја. Историографски митови и контроверзе.*

Учесници другог панела су се представили са четири реферата. Биљана Вучетић и Владимир Јовановић (Историјски институт) су имали заједничко саопштење под насловом *Крајпуташ и национални идентитет у Србији 19. века*, Александар Растовић (Историјски институт) представио је рад *Британска штампа о Србији 1890–1895*, Радомир Ј. Поповић (Историјски институт) одржао је реферат *Војска и национална политика Кнежевине Србије средином 19. века*, а сесија је завршена саопштењем Ненада Нинковића (Филозофски факултет, Нови Сад) под насловом *Српски војници из Срема током Великог рата – лојалност, издаја, национализам.*

У трећој седници, своје истраживачке резултате су изнели Лидија Пахомова (Институт за словенске студије Руске академије наука) на тему *Руски извори о Босни и Херцеговини у првим годинама аустро-угарске окупације 1878–1881*, Фабио Граси (Универзитет Сапиенца) у реферату *Османски демографски инжењеринг пре и током Првог светског рата*, Горан Васин (Филозофски факултет, Нови Сад) у предавању *Национални идентитет Срба у Хабзбуршкој монархији уочи Првог светског рата* и Милун Стијовић (Историјски институт) у саопштењу *Борба српског народа на Косову и Метохији за очување националног идентитета под турском влашћу.*

Другог дана научног скупа, у оквиру четвртог панела, учесници су се осврнули на проблеме обликовања нација на Балкану. Јелена Радосављевић из Историјског института излагала је на тему *Бугарско црквено питање и обликовање нација 1870–1878.*, Вемунд Аарбаке (Аристотелов Универзитет, Солун) имао је реферат *Западна Тракија као предмет надметања Бугарске, Грчке и Османског царства 1912–1920.*, тема излагања Биљане Стојић (Историјски институт) била је *Међународна димензија локалног проблема: српске претензије насупрот италијанским интересима у Албанији (1912–1914)*, а Арпад Хорњак (Универзитет Печуј) је изнео саопштење *Документ о обликовању нација и дезинтеграцији државе: Београдска војна конвенција од 13. новембра 1918.*

Последњи, пети панел конференције обележиле су теме из друштвене историје. Георгета Фодор и Марија Татар-Дан (Универзитет Таргу Муреш) имале су заједнички реферат под насловом *За здравље нације: прелажење родних граница у Румунији након Великог рата*, тема реферата Ане Столић (Историјски институт) била је *“Нова жена” и “Допна пиова”*: процеси политизације и национализације жена у Србији и Италији (1912-1921), Јована Шаљић (Историјски институт) је имала саопштење *Књижевност у служби нације: како је настало „Побратимство“*, Александра Вулетић (Историјски институт) је излагала на тему *Статистика као средство националне репрезентације у Србији (са посебним освртом на Италију)*, Момир Самарцић (Филозофски факултет, Нови Сад) је одржао реферат *Земљорадња као парадигма развојних изазова Србије у другој половини 19. века*, а тема излагања Гордане Гарић Петровић (Историјски институт) биле су *Регионалне специфичности пољопривредне производње у Србији: стари и нови крајеви (1878–1912)*.

Међународни научни скуп *Рат, мир и обликовање нација (1853–1918)/ War, peace and nation-building (1853–1918)*, био је идеално место за академски дискурс о контроверзним питањима европске историје XIX и XX века. Учесници скупа су отворили могућности за разматрање бројних различитих тема, од улоге обичних људи у обликовању пејзажа национализма и царстава, историје жена, породица, заједница и елита, преко модернизације и утицаја османског и хабзбуршког наслеђа на Балкану, ратова као чинилаца националне еманципације, све до коначног пада царстава и формирања модерних националних држава. Развитак модерних европских друштава – успостављање и развој државних институција, културни, образовни и научни напредак, као и демократски политички и парламентарни живот подразумевали су ослобођење од хабзбуршког, османског и руског империјалног утицаја. На путу изградње нација, европска друштва су се суочила са многим изазовима, препрекама и разликама између политичких институција и уставних принципа с једне, и нивоа економског и културног развоја с друге стране. Истраживачи из седам европских земаља су кроз научну презентацију и дискусију приказали друштвене, политичке, дипломатске и културне промене у европским друштвима од почетка Кримског рата, закључно са Версајском мировном конференцијом, у оквирним годинама које представљају врхунац процеса националне мобилизације с једне, и потпуни крах царстава с друге стране.

Да подсетимо, међународни научни скуп *Рат, мир и обликовање нација (1853–1918)/ War, peace and nation-building (1853–1918)*, је

други успешни научни дијалог у организацији Историјског института и Универзитета Сапиенца. Први научни скуп у заједничкој организацији ове две научне институције резултирао је Зборником радова *Serbian-Italian Relations: History and Modern Times*, објављеном у заједничком издању 2015. године.

Биљана Вучетић

12th International Congress of South-East European Studies
Political, Social and Religious Dynamics in South-Eastern Europe
Dynamiques politiques, sociales et religieuses dans le Sud-Est européen,
Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen
Bucharest, 2–6 September 2019

У организацији Румунског националног комитета за студије Југоисточне Европе и Међународне асоцијације студија Југоисточне Европе (Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen) од 2. до 6. септембра у Букурешту одржан је 12. међународни конгрес студија Југоисточне Европе (12th International Congress of South-East European Studies). На скупу је учешће узело око 500 истраживача из свих балканских земаља, Аустрије, Немачке, Пољске, Француске, Италије, Велике Британије, Сједињених Америчких Држава, Русије, Грузије, Јерменије и Јапана. Радни језици конгреса били су енглески и француски.

Након отварања конгреса рад се одвијао у оквиру бројних сесија од којих су многе отпочињале уводним предавањима. Услед објективне немогућности да се на ограниченом простору представи читав скуп, осврнућемо се на сесије у којима су учешће узели истраживачи из Србије.

Другог дана конгреса одржана је сесија под називом *Османско освајање Балкана: Структуралне промене и континуитет*. Сесију је организовао Оливер Шмит (Аустријска академија наука, Беч) који је одржао уводно предавање под називом *Османско освајање Балкана – теоријски модели интерпретације*. У дужем излагању Шмит је скренуо пажњу на најважнија питања која се постављају пред проучаваоце османских освајања и на различите погледе досадашњих истраживача у том погледу. Након његовог предавања Марија Кипровска (Универзитет Свети Климент Охридски, Софија) је изложила свој реферат *Извршиоци освајања: Погранични господари су проширили поседе као учесници у османском освајању Балкану*. Она је истакла велику улогу коју су у поменутом процесу имале својеврсни локалне династије, које су имале

извесну аутономију у османској држави. Следеће је било саопштење Григора Бојкова (Универзитет Свети Климент Охридски, Софија) који је анализирао социјално-економску улогу исламских религиозних задужбина на тлу османске Бугарске. Излагање Емира Филиповића (Универзитет у Сарајеву) било је посвећено подацима који указују да је опасност од Турака третирана као „виша сила” у одредбама трговачких уговора на Балкану током XIV и XV века у време османских освајања. Опасност од Османлија третирана је попут природних катастрофа као што су земљотреси, пожари и поплаве. Походе Османлија против Пелопонеза у периоду од 1387. до 1460. и његовог коначног пада под турску власт проучио је у свом раду Антонис Атанасопулос (Универзитет у Јањини). Георгиос Терезакис (Универзитет у Јањини) је кроз свој реферат представио развој Тесалије од XII до XV века када је постала османски санџак са седиштем у Трикали. Кроз проучавање законских одредби последњих византијских царева Јасен Ванев (Југозападни „Неофит Рилски” Универзитет, Благоевград) је настојао да укаже да су њихове мере доцније утицале на формирање политичких и економских односа држава у источном Медитерану и Османлија. Трговачким уговорима Дубровника и Венеције са Османлијама пре пада Константинопоља 1453. позабавиле су се Снежана Ракова (Институт за балканске студије, Софија) и Елена Костова (Институт за историјске студије, Софија), ставивши посебно акценат на документе из 1430. године. *Хрватске племићке избеглице у Банату у позном XV и XVI веку – прелиминарни налази* назив је рада који је презентовао Невен Исаиловић (Историјски институт, Београд). На основу сачуваних докумената он је дошао до података о поседима које су хрватски племићи добијали у новој средини и браковима које су склапали са представницама локалних породица. Последњи реферат у сесији под насловом *Породица Белмужевић – судбина племићке породице у Југоисточној Европи у турбулентном периоду османског освајања (XV–XVI век)* поднели су Александар Крстић (Историјски институт, Београд) и Адриан Мађина (Музеј Планинског Баната, Решица). Заједничким истраживањем приказали су пут Милоша Белмужевића од српског властелина, преко османског спахије до угарског племића, указавши и на судбину његових потомака.

Паралелно са описаном одвијала се и сесија *Балкан у доба новог империјализма и после њега* на којој су учешће узели бројни истраживачи из Србије. Тема реферата Константина Драгаша (Балканолошки институт, Београд) биле су контрадикторне интерпретације ставова Ђузепеа Мацинија, са посебним нагласком на Балкан. Дискурсом балканизма у Великој Британији у периоду од 1870. до 1918. позабавио се у свом

излагању Слободан Марковић (Балканолошки институт, Београд). На примеру Косте Хермана Ања Николић (Балканолошки институт, Београд) илустровала је аустроугарски културни „империјализам“ у Босни и Херцеговини. Саопштење Душана Фундића (Балканолошки институт, Београд) односило се на аустроугарски империјлни пројекат у Албанији и оне који су му се супротстављали од 1912. до 1914. године. Драган Бакић (Балканолошки институт, Београд) размотрио је југословенско-италијанске односе у контексту политике Милана Стојадиновића према Албанији. Немачко настојање да у периоду од 1935. до 1941. успостави упориште у Југославији преиспитао је у свом раду Растко Ломпар (Балканолошки институт, Београд). Писање Слободана Јовановића о балканском „пропагандном рату“ у периоду пре балканских и Првог светског рата анализирао је Борис Милосављевић (Балканолошки институт, Београд). Сесија је окончана излагањем Војислава Павловића (Балканолошки институт, Београд), који је скренуо пажњу да су одлуке Сједињених Америчких Држава имале пресудан утицај на исход Другог светског рата на Балкану.

Трећег дана конгреса, 4. септембра, одржана је сесија *Религијска реторика моћи у Византији и Југоисточној Европи*. Прво излагање у оквиру ње имала је Смиља Марјановић Душанић (Филозофски факултет, Београд) посвећено литургијским ритуалима и реторици моћи у средњовековној Србији. Акценат је ставила на крунисање српских владара и питање успостављања њиховог култа. Рад Ивана Биљарског (Институт за историјске студије, Софија) односио се на реторику моћи у радовима трновског патријарха Јефтимија. Брачно законодавство и дипломатски бракови били су тема реферата Сашке Георгиеве (Институт за историјске студије, Софија). Саопштење Ивелина Аргирова Иванова (Свети Ћирило и Методије Универзитет, Велико Трново) имало је за циљ да анализира бугарску средњовековну политику према Константинопољу и Солуну. Марин Коман (Николае Јорга, Историјски институт, Букурешт) је презентовао реферат о политичким референцама и библијској теорији у влашким повељама са краја XV и почетка XVI века. Примерима топоса „одбијања власти у православном свету позабавио се Раду Паун (Центар за студије Русије, Кавказа и Централне Европе, Париз). Свој рад о „два тела“ влашког војводе Матеа Бесарабе (1632–1654) изложила је Лидија Котовану (Николае Јорга, Историјски институт, Букурешт). Излагање Елен Фире (Централна универзитетска библиотека, Клуж) тицало се утицаја светих моштију на легитимизацију власти у Молдавији од XV до XVII века.

Током поподнева истог дана одвијала се сесија *Османско царство, Балкан и источни Медитеран у очима западних путника*. Прво излагање

под називом *Перцепција Османлија у очима Срба од позног XIV од краја XV века* одржао је Милош Ивановић (Историјски институт, Београд). Настојао је да укаже да се слика Турака у српским изворима постепено мењала, али да су увек посматрани као главни противници. Ивајла Попова (Универзитет Свети Климент Охридски, Софија) презентovala је рад о томе како су путници са Запада у XV веку видели језик, културу и обичаје на Балкану. Слика Константинопоља у историјским делима XV века била је тема реферата Мануеле Добре (Универзитет Букурешт, Историјски факултет). На основу података западних путника Виорел Панаите (Универзитет Букурешт/Институт за студије Југоисточне Европе) се осврнуо на трговачке послове западних трговаца на османском Медитерану током позног XVI и раног XVII века. Посете западних путника османском Јерусалиму у раном XVII веку проучио је Раду Дипрату (Институт за студије Југоисточне Европе). Октавиан-Адриан Негица (Универзитет Букурешт) је у свом раду изложио податаке о посетама путника са Запада Синајској гори током ране модерне.

У четвртак 5. септембра одржана је сесија *Перспектива дигитализације докумената у архивима Југоисточне Европе*. Нашу пажњу је у оквиру ње привукло неколико поподневних излагања. Специфичну врсту извора представљају подаци у форми натписа сачувани у храмовима те је Ана Адашинскаја (Централноевропски универзитет, Будимпешта) настојала да покаже како би њих требало дигитализовати. Пројекат дигиталног архива српских средњовековних докумената представио је Небојша Порчић (Филозофски факултет, Београд). Рад на дигитализацији података који се односе на пописе словеначког становништва у периоду од 1830. до 1935. презентovala је Неја Блај Хрибар (Институт за савремену историју, Љубљана).

Последњег дана конгреса одржана је сесија *Византијско наслеђе у Југоисточној Европи у средњем веку*. Уводно предавање под називом *Византијски цар и византијско наслеђе у Југоисточној Европи у средњем веку* одржао је Срђан Пириватрић (Византолошки институт, Београд). Путем бројних података истакао је кључну улогу византијских царева у настанку многих институција на Балкану. *Опажања о извесним аспектима империјалне политике. Византијски утицај на документарну продукцију српских средњовековних владара* назив је реферата Небојше Порчића (Филозофски факултет, Београд). У свом излагању је закључио да је византијски утицај био кључан за њихово обликовање, само што је некада био интензивнији, некад слабији. Покушај да реконструише православну историјску свест у XIII веку учинио је Петре Гуран (Институт за студије

Југоисточне Европе, Букурешт), посебан акценат ставивши на делатност Светог Саве. Александар Савић (Филозофски факултет, Београд) настојао је да осветли какав је био византијски утицај на формирање мишљења међу средњовековним Србима о исламу и муслиманима. Каква је била улога икона у декорацији византијских и поствизантијских цркава била је тема реферата Јоане Јакубовски (Институт за студије Југоисточне Европе, Букурешт). Везе Христифора Жефаровића са румунским кнежевинама испитала је Стефанија Думбрава (Национални универзитет уметности, Букурешт). Византијско наслеђе на тлу румунских земаља су преко примера једног дунавског острва и цркве Св. Николе у граду Куртеа де Арђеш анализирали Серђу Јосипеску и Ралука Веруси Јосипеску (Институт националног наслеђа, Букурешт). Маја Николић (Филозофски факултет, Београд) је у свом раду тумачила представе византијске историје на минијатурама Георгиоса Клонцаса у кодексу насталом између 1590. и 1592. године. *Култ Светог Зотика и његове представе у српском средњовековном сликарству* назив је саопштења које је изложила Марка Томић Ђурић (Балканолошки институт, Београд). Нагласила је да је његов култ поново заживео у доба Палеолога што се одразило на српско сликарств. Сесија је окончана саопштењем Михаила-Ђорђа Ханкуа (Институт за студије Југоисточне Европе, Букурешт) о улози светаца као савезника у биткама.

Током трајања конгреса одржане су бројне пригодне изложбе и организоване промоције књига. Истраживачи су, поред тога, могли да набаве најновија издања факултета и института са подручја југоисточне Европе. Такође, за учеснике су организована путовања током којих су могли да се упознају са културно-историјским знаменитостима Румуније. Може се закључити да је овај успешно организован конгрес био добра прилика за размену најновијих научних резултата и идеја везаних за историју Балкана. Наредни Међународни конгрес студија Југоисточне Европе биће одржан 2024. године у Скопљу и Охриду.

Милош Ивановић

**4th International Conference *RURAL HISTORY 2019*
European Rural History Organisation – EURHO
Paris, 10–13 September 2019**

У периоду од 10. до 13. септембра 2019. године одржана је четврта међународна конференција посвећена историји села у организацији Европске организације за историју села (European Rural History Organisation – EURHO). Конференција је одржана у Паризу, *École des hautes études en sciences sociales* (EHESS). EURHO је основана 2010. године на првом састанку европских историчара села, који је одржан у Брајтону, у организацији Британског друштва за историју пољопривреде (British Agricultural History Society). Након овог првог састанка, следиле су конференције у Берну (2013), Жирони (2015) и Лувену (2017).

Овогодишња конференција, као и претходне, имала је за циљ презентовање најновијих научних резултата и подстицање сарадње између научника који се баве историјом европског села и његове интеракције са другим деловима света у широком временском распону од антике до данашњих дана. Мултидисциплинарни приступ руралној историји резултирао је богатством и разноликошћу тема.

Главни организатор конференције био је *École des hautes études en sciences sociales* (*Школа за унапређене студије друштвених наука*) са седиштем у Паризу. Радни део конференције одржан је у два зградама Школе (54 и 105 Bd. Raspail), као и на Сорбони (17 rue Sorbonne). Рад конференције је био организован у 11 сесија подељених на 102 сесије на којима је учествовало 549 научника из 44 државе. Учесници су имали прилику да учествују на округлом столу на тему „Agriculture and food-Supply. Perspectives for a Global History“, као и да чују пленарно излагање „From the Palatinate to Pennsylvania: Gender Relations and the New Agriculture in Europe and North America“ др Катарине Јелисон, професора на Охајо универзитету и копредседавајуће удружења *Rural Women's Studies Association*.

На панелу 808 „A new comparative perspective on rural society: The Integrated Peasant Economy Concept goes East“, којим је руководио др А. Пањек, узела је учешће др Гордана Гарић Петровић, научни сарадник Историјског института у Београду. Она је презентовала излагање „19th-century Serbian rural communities between autarchy and market-oriented practices“. У њему је истакла присуство разноликост, извора прихода сеоских породица у Србији. Посебно су наглашене регионалне специфичности плодних равничарских и брдовитих области у односу

на планинска подручја. Наведени су примери различитих допунских занимања, која су у значајној мери омогућавала опстанак сеоског становништва током 19. века.

Гордана Гарић Петровић

**УРБАНИЗАЦИЈА В ВОСТОЧНОЈ И ЈУГО-ВОСТОЧНОЈ ЕВРОПЕ
– II МЕЖДУНАРОДНАЈ НАУЧНАЈ КОНФЕРЕНЦИЈА
Нижегородски државни архитектурно-строителни
универзитет (ННГАСУ), Нижни Новгород – Росијскаја Федерација
26. септембар 2019.**

Након изузетно успешног међународног научног скупа „Урбанизација у источној и југоисточној Европи“, одржаног у октобру 2018. године у Београду, његови организатори, Историјски институт у Београду и Државни универзитет за архитектуру и грађевину у Нижњем Новгороду (ННГАСУ) из Русије, договорили су наставак сарадње по питању представљања најновијих резултата истраживања српских и руских научника из области историје развоја урбаних структура на широком подручју источне и југоисточне Европе. Епилог вишемесечних напора и преданог рада по овом питању, уследио је 26. септембра ове године организацијом истоименог скупа у Нижњем Новгороду, који је замишљен као својеврсни наставак претходног. Универзитет ННГАСУ је за одржавање скупа ставио на располагање свечану салу Академског већа где је појединим седницама присуствовао и велики број научних радника, студената универзитета и других заинтересованих лица. Свечани чин отварања скупа увеличао је својим присуством и поздравним говором ректор Универзитета ННГАСУ професор др Андреј Александрович Лапшин, који је истакао важност сарадње са српским колегама која је започела четири године раније иницијацијом дискусног тематског оквира из области енвајроменталистике и научног скупа „Велике реке“. Поменути оквир се, према речима др Лапшина, убрзо проширио и на ширу тему развоја урбанизацијских процеса што је резултовало и сарадњом са Историјским институтом у Београду. О историјском аспекту урбанизацијских токова су у својим уводним говорима опширније говорили професор др Алексеј Александрович Гордин, шеф катедре за историју, филозофију, педагогију и психологију Универзитета ННГАСУ, и др Ирена Цвијановић, научни сарадник Историјског института, који су својим личним ангажманом започели пројекат сарадње између две

институције. Сложеност и опширност теме урбанизације нису ни овај пут дозволили да се у многобројним рефератима учесника скупа дотакну сви аспекти, проблеми и нерешена питања што само доказује неисцрпност истраживачког потенцијала ове у историографији помало запостављене области. Укупно 35 истраживача из Русије и Србије је поднело 36 реферата који су у виду излагања, и углавном праћени аудиовизуелним презентацијама, представљени на скупу. Гости из Србије су имали ту част да својим предавањима отворе прву седницу радног дела скупа којом су председавали др Ирена Цвијановић и др Алексеј Гордин. Прво, уводно излагање насловљено са *Развој европских средњовековних градских центара према арапским изворима* имала је др Ирена Цвијановић. Учесницима је представљена перцепција европског града у очима арапских путописаца и научника за које је европски концепт урбанизације представљао релативну новину. Др Владета Петровић је излагао на тему *Просторна структура српских средњовековних градова (13–15. век)* чиме је покривена урбанизација у периоду српске средњовековне државе. О развоју српских градова у доба османске надвласти је излагала др Драгана Амедоски са предавањем *Просторна организација османског града у 16. веку на примеру Крушевачког санџака и Паша санџака*. Демографски развој урбане популације у нововековној Србији је била тема др Александре Вулетић у излагању *Раст градске популације у Србији 1834–1910: карактеристике и тенденције*. Др Бојана Миљковић Катић се у реферату *Утицај функције престоног града на урбани развој вароши у Србији (Крагујевац 1818–1841)* осврнула на специфичности које статус главног града има на развој урбане структуре. О великим променама у правном статусу градова на тлу Хабзбуршке монархије говорио је ма Нино Делић у излагању *Градови и грађанство у Србима настањеним подручјима Хабзбуршке монархије у другој половини 19. века – Промене у правном положају и дефиниције града*. Као последњи од сарадника Историјског института излагао је др Радомир Поповић на тему *Утицај војне организације на урбанизацију вароши у Кнежевини Србији половином 19. века* чиме се осврнуо на посебан значај који су имали планирање и изградња војних објеката на општи развој градова у нововековној Србији. Блок реферата гостију из Србије закључила је др Злата Вуксановић-Мацура, научни сарадник Географског института САНУ „Јован Цвијић“ у Београду, излагањем *Вртни град у међуратној Србији: од Енглеске кроз Русију*, у којем се посветила проблематици неспроведених планова о увођењу нових и савремених концепата у изградњи Београда после Првог светског рата. Научници из Србије су излагали како на енглеском тако и на руском језику, уз консекутивно превођење које је током читавог скупа

обављао мр Дмитриј Колесников, сарадник Универзитета Лобачевског у Нижњем Новгороду, којему су због изузетног квалитета рада сви учесници изразили велику захвалност и похвале. У склопу прве седнице су излагале и руске колеге од којих ћемо поменути др Артјема Маслова, професора Универзитета Лобачовског у Нижњем Новгороду, који је веома детаљно говорио о перцепцији античког града у делима Гвида деле Колоне (*Слике античког града на прелому средњег века и раног новог времена: на примеру касних средњовековних трансфера „историје разарања Троје“ од Гвида дела Колоне*), др Алима Абидулина, доцента истога универзитета, који је имао запажен реферат *Бисер Босфора град Истанбул: од царске до културне престонице Турске*, др Тимура Хајдарова, сарадника Историјског института Академије наука Татарске републике у Казању, који се осврнуо на појаву куге као фактора у развоју руских градова (*Фактор „црне смрти“ у развоју градова руских кнежевина Велике Литванске Кнежевине, Златне Хорде и држава наследница*), као и др Тимофеја Гимона, сарадника Државног академског Универзитета хуманистичких наука у Москви, који је описао слику града Новгорода према средњовековним изворима (*Четврти Новгород у Новгородским летописима 12–14. века*). Друга, слепоподневна седница, под председавањем др Ирене Цвијановић и професора др Артјема Маслова, била је у знаку колега из Русије који су се, осим историјског аспекта, посветили и проблемима урбанистичких решења, социо-економских и политичких питања у градским срединама модерне и савремене Русије. Због изузетно великог броја реферата споменућемо њих само неколико. Професор Универзитета Лобачевског у Нижњем Новгороду, др Андреј Кузњецов, представио је публици перцепцију руских градова од стране западноевропских путописаца с почетка 19. века (*Перцепција градова у европском делу Русије од Швеђана (1812) и Француза (1839): општа и посебна*) констатујући да су гости са запада били веома изненађени развијеношћу и структуром руских градова. Др Људмила Колодникова, сарадник Института за руску историју Руске академије наука у Москви, презентовала је присутнима резултате свог дугогодишњег истраживања у до недавно тајним архивима совјетских тајних служби (*Совјетски град 1920-тих и 1930-тих у информативним извештајима ОГПУ [НКВД]*). Домаћин скупа др Алексеј Гордин посветио је своје излагање развоју града Горки (данас Нижњи Новгород) у последњим годинама совјетске власти (*Социо-економски развој совјетског града 1985–1991: према изворима града Горки*). Реферати осталих учесника су били посвећени и темама из области етнологије, психологије, урбанистике и архитектуре. Тако је, на пример, др Снежана Зинина, сарадник ННГАСУ у Нижњем

Новгороду, говорила о утицају историјског наслеђа на психологију људи и урбано окружење (*Психолошке карактеристике перцепције историјског урбаног окружења*). У завршном делу скупа, након исцрпних реферата учесника, уследила је занимљива дискусија о разним проблемима и аспектима који су били предмет излагања. Дужни смо да поменемо да се руски домаћини у својој гостољубивости нису ограничили само на време трајања скупа, већ су својим гостима из Србије посветили много пажње и након његовог успешног завршетка. Домаћини скупа, ректор ННГАСУ др Андреј Лапшин, шеф катедре за историју, филозофију, педагогију и психологију др Алексеј Гордин, и руководица одељења за међународну сарадњу ННГАСУ господин Артјом Краснов, организовали су за своје иностране госте обилазак центра Нижњег Новгорода и упознавање са историјом и културом овог скоро 800 година старог града. На изузетном гостопримству, као и великој пажњи и времену које су нам руске колеге посветили током нашег боравка, ми им искрено и срдечно захваљујемо. Надамо се да ће се сарадња између наше две установе не само наставити, већ да ће се унапредити и попримити још конкретније обресе у блиској будућности.

Нино Делић

**Међународни научни скуп
Српско-руски односи у епохи крупних
политичких промена (крај 18 – крај 20. века),
САНУ, Београд 3. октобар 2019.**

У организацији Одељења историјских наука САНУ у Београду је 3. октобра 2019. године одржан међународни научни скуп **Српско-руски односи у епохи крупних политичких промена (крај 18 – крај 20. века)**. У раду скупа учествовало је четрнаест историчара из Русије и Србије који су своја излагања представили у две пленарне седнице.

У оквиру прве пленарне седнице академик Михаило Војводић, секретар Одељења историјских наука САНУ је у раду **Очекивања српске Народне скупштине у Анексионој кризи** анализирао став званичне политике царске Русије према анексији и понашању Србије истичући да су се у кризи преламали односи Русије и Србије. Анексија Босне и Херцеговине је била својеврсна прилика да и Народна скупштина Србије заузме свој став у том питању и изрази наде српске владе и политичких

представника српског народа, али и да сазна погледе Русије према чину анексије. Русија је током анексије како примећује академик Војводић заузела мирољубив став, тражећи и од Србије да такође искаже мирно држање и одустане од територијалних компензација.

Јуриј Петров, директор Института за руску историју Руске академија наука говорио је на тему **Русија и Србија у XIX и почетком XX века: развој међдржавних односа**, при чему је истакао блиску сарадњу између две земље и народа, односно указао на посебну улогу Србије у руској балканској политици. У излагању **Политика Русије према југословенској кризи**, Константин Никифоров, директор Института за славистику Руске академија наука указао је на посебности руске спољне политике крајем 20. века и њеном испољавању на тзв. „балканском правцу“. Одустајање од комунистичке идеологије утицало је да се спољна политика Русије на Балкану у све већој мери приклања антисрпским мерама Запада. На тај начин, по мишљењу Никифорова, у сложеним геополитичким околностима, национални и државни интереси Русије нису поштовани. Русија је, када је Запад у питању, спремно ишла на уступке и чак чинила и оне који од ње нису тражени. Та „очараност“ Западом трајала је од 1993. године, али је ширење НАТО-а на Исток, слабљење међународне позиције Русије после распада СССР-а и заоштравање југословенске кризе, утицало да поред комунистичке опозиције, интелектуална јавност и владајућа политичка елита дигну глас против сервилне политике МИД-а и Андреја Козирјева који је такву политику персонализовао.

Реферат Елене Кудрјавцеве из Института за руску историју РАН, **Руско министарство иностраних дела – координатор руско-српских односа у епохи Николаја II** тицао се рада Азијског департмана Руског министарства спољних послова. Овај департман се бавио односима Русије са Османским царством. Руско-српске везе у оквиру Азијског департмана МИД-а имале су приоритет у односу на друге балканске народе. Кудрјавцева закључује да је преко посланства Русије у Цариграду у Србију долазила сва новчана помоћ намењена црквама и манастирима.

Максим Анисимов, такође из Института за руску историју РАН, говорио је на тему **Русија и Србија после Кримског рата: руски конзул М. Р. Милошевић 1856–1860. године**. По рођењу Србин, Милошевић је био први руски конзул у Кнежевини Србији после завршетка Кримског рата. Не могавши да утиче на политику кнеза Александра Карађорђевића, Милошевић је тежио да ојача културне, научне и пословне везе Руса и Срба. Марија Петрова из Института за општу историју РАН, изложила је рад **Т. Јанковић де Миријево и прилагођавање српског образовног експеримента у Руској империји у последњој четвртини XVIII века**.

Славенко Терзић, дописни члан САНУ, је у реферату **Иван С. Јастребов о Албанској лиги** представио погледе овог искусног руског дипломате на Балкану о покрету Албанаца и политичким приликама у европским деловима Османског царства које је изнео у опсежном извештају који је средином 1879. године поднео Николају Гирсу, заменику министра иностраних дела царске Русије. Јастребов је у овом важном документу изразио мишљење да су иза формирања Албанске лиге стајале Porta, али и аустроугарска и британска дипломатија. Циљ ове организације је био да се Европа уплаши постојањем албанског фактора. Лига је суштински била „вештачки покрет Албанаца“ којим су манипулисали Османско царство, Велика Британија и Аустрија како учи, тако и после завршетка Берлинског конгреса.

Тема излагања Александра Растовића је била **Русија и Руси у „Дневнику“ Милана Ђ. Милићевића**. Своје импресије о руској спољној политици, њеним плановима и интересима на Балкану, словенофилству, односима између Кнежевине односно Краљевине Србије и царске Русије, али и бројним контактима, сусретима, интензивној преписци са познатим руским интелектуалцима Милићевић је бележио у Дневнику. Иако је често имао веома критички став према царској Русији, њеној државној политици, то га није спречавало да одржава интензивне и пријатељске односе са најумнијим представницима руске науке, и носиоцима филозофске и друштвене мисли Русије свога времена. Својим педагошким, књижевним, историјским радом, студијама, али и непосредним контактима и преписком са водећим личностима руског друштва, науке и културе Милићевић је оставио важан печат у историји српско руских односа друге половине 19. и почетка 20. века.

На другој пленарној седници Мирослав Перишић је изложио рад **Разговори Косте Цукића, српског дипломатског представника у Бечу са руским дипломатским и војним представницима (1874–1878)**, а Борис Котов из Института за општу историју РАН, је говорио на тему **Балкански ратови 1912–1913. године и руско јавно мњење**. Мира Радојевић, дописни члан САНУ је у свом реферату **Емигрантска влада Краљевине Југославије и Совјетски Савез (1941–1944)** истакла да је однос емигрантске владе Краљевине Југославије према Совјетском Савезу био условљен ставом ове велике силе према Комунистичкој партији Југославије и обзирима која је морала да има према Великој Британији као својој савезници.

Александар Животић је у раду **Совјетски Савез и југословенско питање на међусавезничким конференцијама (1943–1945)**, истакао да је оживљавање расправа о почецима Другог светског рата, његовим

узроцима и последицама које је произвео на послератно преобликовање Европе, поново вратило у жижу интересовања светске историографије читав корпус истраживачких питања везаних за разумевање природе међусавезничких односа, кохерентности њихових интереса, али и разилажења по појединим питањима. То је довело до отварања дела затворених совјетских архивских фондова. Захваљујући повећаној доступности совјетских архивских извора, као и истраживањима и публикавањима до сада непознатих или мање познатих извора могу се додатно расветлити међусавезничка размимоилажења по питању будућности југословенске државе, посебно у време конференција на Јалти и у Потсдаму 1945. године.

Академик Љубодраг Димић у излагању **Југославија, Совјетски Савез и Београдска конференција несврстаних земаља** приказао генезу идеолошког сукоба Југославије и Совјетског Савеза који је започео крајем 1956. године, а заустављен септембра 1961. током одржавања прве Конференција шефова држава и влада несврстаних земаља у Београду. Први самит несврстаних земаља био је важна преломница у односима Југославије и Совјетског Савеза. У периоду од само неколико месеци после њеног одржања смањени су притисци и сучељавања високих представника двеју земаља на међународном плану. Утишана је обострана критика унутрашње политике. Побољшање односа, после више година, оживело је процес дестаљинизације. Непријатељска пропаганда Москве и Београда је „омекшала“, мада не и престала. У Совјетском Савезу више није негиран нити довођен у питање „социјалистички карактер Југославије“. Дипломатски односи две земље су видно унапређени (почињу да „исказују нормалност“). Међупартијски односи КПСС и СКЈ су „оживели“, али су обостране предрасуде и даље жилаво опстајале. Јован Чавошки је говорио на тему **Југословенска и совјетска политика отварања према несврстаним земаљама Азије (1954–1955)**.

Излагања учесника пратиле су дискусије о различитим научним питањима. Научни скуп је био прилика да учесници остваре или прошире међусобну сарадњу како на личном тако и на институционалном нивоу.

Александар Растовић

Међународни научни скуп

На путу ка провинцији. Промене у односу између Државе и малог животног простора на подручју средњег Подунавља (1718–1918)
Aufstieg zur Provinz. Wandel der Beziehungen zwischen dem Staatsganzen und den kleinen Lebenswelten im mittleren Donaauraum (1718–1918)

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Нови Сад, 23–25. октобар 2019.

Током октобра месеца на Филозофском факултету у Новом Саду одржан је међународни научни скуп посвећен односу између „Центра” и „Периферије”, теми актуелизоване на ширем простору средњег Подунавља, који се током 18–20. века налазио под заједничким кровом куће Хабзбург. У фокусу истраживачких саопштења били су различити аспекти политике централних институција у Бечу и Будимпешти према ободима државе, односно „Успон Периферије” под којим је подразумеван политички, друштвени и културни развој области неких угарских жупанија и градова, као и Војне крајине током последња два века постојања Хабзбуршке монархије.

Скуп је одржан 24. и 25. октобра, у просторијама Филозофског факултета у Новом Саду, који је био главни организатор овог научног догађаја. Поред Департамана за историју поменутог факултета, сарадник у организацији било је и Аустријско друштво за истраживање 18. века које делује при Институту за историју у Грацу. Својеврсни увод у дводневни рад скупа било је пленарно предавање професора емеритуса Хералда Хепнера (Harald Herpner), одржано 23. октобра и посвећено захтевној теми и деликатном феномену „заједништва” у Хабзбуршкој монархији (The struggle for commonness within the Habsburg Monarchy).

Излагања су груписана у три тематска панела, у зависности од тога да ли су третирали политичке, друштвене или културне догађаје и процесе у којима је очитована промена на „Периферији”. Политички панел дотакао се тема дијалога, конфронтација, решења и контроверзи на релацији политички центар (Беч, Будимпешта, Београд, Загреб) и периферија државе. Успон провинције огледао се и у социјалним темама, попут еманципације појединих друштвених група и политичких странака. О успону провинције говорило се и са становишта културних промена које су карактерисале јавни и свакодневни живот поданика, попут оних које су се тичале питања цркве и вероисповести, књижевности или музике. Излагало се на енглеском и немачком језику.

Учесници скупа били су историчари из Граца (др Сабине Јеснер), Беча (проф. др Харалд Хаслмајр и др Данијела Хаарман), Загреба (проф. др Драго Роксандић), Београда (др Исидора Точанац Радовић, др Јелена Илић Мандић) и Новог Сада (проф. др Ненад Лемајић, проф. др Владан Гавриловић, проф. др Дејан Микавица, проф. др Бранко Бешлин, проф. др Горан Васин и доц. др Ненад Нинковић).

Јелена Илић Мандић

IN MEMORIAM

Ђуро Тошић
(1946–2019)

Дана 6. фебруара 2019. године у Београду је преминуо истакнути босанскохерцеговачки и српски медијиста Ђуро Тошић, један од највећих познавалаца политичке, друштвене и привредне историје средњовековне Босне.

Рођен је 1946. године у Жљебовима у општини Соколац у Босни и Херцеговини. Основну школу и гимназију завршио је у Сокоцу, а студије историје на Филозофском факултету у Сарајеву 1970. године. Магистарску тезу под називом *Босанска држава за владавине краља Дабиче* одбранио је 1976, а докторску дисертацију *Трг Дријева у средњем вијеку* 1982. године на Филозофском факултету у Београду, под менторством професора Симе Ћирковића.

Његову професионалну каријеру су у највећој мери обележила два града – Сарајево и Београд у чијим је научним установама радио по двадесет и једну годину. На Филозофском факултету у Сарајеву био је запослен од 1971. до 1992. године, као представник треће генерације сарајевске медијистичке школе и наследник Анте Бабића и Десанке Ковачевић Којић на предметима из области националне историје средњег века и помоћних историјских наука. Најпре је радио као асистент на предмету „Историја народа Југославије у средњем вијеку“ (1971–1982), а затим као доцент (1982–1987) и ванредни професор (1987–1992) на предметима „Историја народа Југославије у средњем вијеку“ и „Помоћне историјске науке“. И након преласка у Београд (1992), наставио је свој

ангажман у високом школству Босне и Херцеговине на универзитетима у Републици Српској. Од школске 1993/94. године био је наставник по позиву (у звању редовног професора) на Филозофском факултету у Бањој Луци, а од 1998/99. и на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву (Пале), на Одсјеку за историју, на предметима „Српска и јужнословенска историја у средњем вијеку“ и „Помоћне историјске науке“. Био је професор на постдипломским студијама и шеф Колегијума за постдипломске студије.

У Историјском институту радио је од 1. септембра 1992. до одласка у пензију 12. новембра 2013. године, најпре као виши научни сарадник (1992–1998), а затим и као научни саветник (1998–2013). Био је руководилац три пројекта: „Друштвене и привредне структуре српских земаља средњег века“ (2002–2006), „Привредни, друштвени и културни развој српских земаља средњег века“ (2006–2010), те „Средњовековне српске земље (XIII–XV век): политички, привредни, друштвени и правни процеси“ (2011–2018).

Још у време студија започео је темељна истраживања у Дубровачком архиву, на основу чије је грађе настао највећи број његових студија, али није пропустио да дубровачке податке допуни и прошири грађом из архива и библиотека Котора, Задра, Загреба, Венеције, Ватикана, Београда и других важнијих научних центара за историју Балкана. Као стипендиста италијанске владе био је на специјализацији на Филозофском факултету Државног универзитета у Риму, на Катедри за историју средњег века, код академика Раула Манселија (1979/80). Учествовао је на десетинама научних скупова, како на простору бивше Југославије, тако и у иностранству.

Током дугогодишње наставничке и истраживачке каријере учествовао је и у организацији научног рада. Био је ментор бројних дипломских и магистарских радова, члан комисија за одбрану више докторских дисертација, члан редакције Годишњака Друштва историчара Босне и Херцеговине, а једно време и председник Савеза друштава историчара Босне и Херцеговине. Такође је био члан Научног вијећа Института за историју у Сарајеву, Савјета Земаљског музеја у Сарајеву, Одбора САНУ за историју Босне и Херцеговине, те редакција Зборника за историју Босне и Херцеговине, посебних издања Историјског института Београд, Историјског часописа, Радова Филозофског факултета у Источном Сарајеву и Грађе о прошлости Босне. Био је члан, а од 2004. до 2005. и председник Научног већа Историјског института. Уједно је био и члан, а неко време и председник Управног одбора Историјског института, те члан Управног одбора Института за новију историју Србије. Био је члан Научног одбора

за историјске науке АНУРС, а у периоду 2006–2010. члан Матичног одбора за хуманистичке науке Министарства науке Републике Србије. Године 2008. постао је дописни члан Академије наука и умјетности Републике Српске у ван радном саставу, а 2012. редовни члан у ван радном саставу.

Обимни опус Ђуре Тошића обухвата четири монографије, скоро стотину научних чланака у часописима и зборницима радова, око шездесет енциклопедијских и лексикографских одредница, двадесетак приказа и критика, као и неколико стручних радова (регистара, библиографија, приређених текстова). Тошићева истраживања била су фокусирана на историју босанске државе у позном средњем веку, а посебно на подручје Хума и Херцеговине и трга Дријева којима је посвећен највећи број његових радова. Интензивно се бавио и историјом привреде, трговине, рударства и регалних права у средњовековној Босни, а у низу просопографских студија приказао је каријере истакнутих представника више и ниже босанске властеле, као и службеника краљевског двора. Током свог „београдског периода“ проширио је интересовања на издавање необјављених извора (повеља, тестамената, канцеларијских списа), историју влашких скупина у дубровачком залеђу, просопографске студије о босанским владаркама и племкињама, истраживање злочина и престапа, те на друштвену историју и историју свакодневице (пoboжност, народна веровања, забава, породични живот). Више радова посветио је историографији о босанском средњовековљу и личностима доајена босанскохерцеговачке и српске медијевистике.

Ђуро Тошић је имао аутентичну и необичну наклоност према својим истраживачким темама, показујући готово дечју радозналост према сваком новом податку о средњовековној Босни, било да се радило о извору или научном раду. Са великим ентузијазмом и радошћу приступао је архивској грађи и новообјављеним књигама и чланцима. Надахнуће је налазио не само у славним догађајима из прошлости свога завичаја (у ужем и ширем смислу), већ и у цртицама о животу обичних, малих људи у средњем веку који, чини се, нису имали мотиве и жеље одвише различите од оних које имају људи данашњице. Према млађим колегама је био благ и предусретљив, према представницима своје генерације срдчан, док се према старијима односио са дужним поштовањем и манирима. Његове јавне наступе, али и текстове, одликовала је приповедачка вештина која је оживљавала чак и сувопарне податке од којих се често граде историографски састави и чинила их динамичним, а понекад и духовитим. Последњих година историографија је остала без неколико уважених истраживача средњовековне Босне. Одлазак Ђуре Тошића утолико је већи

губитак јер се радило о истраживачу са искреном посвећеношћу своме позиву који је могао дати још пуно вредних доприноса науци и струци, не само као аутор књига и радова, већ и као ментор млађим генерацијама.

Невен Исаиловић